

Yüzüncü Yılında
MİLLİ MÜCADELE
DÖNEMİNDE MANİSA
(Ahmetli-Akhisar-Alaşehir-Demirci)



Cilt: 2



Editörler

Prof.Dr. Nurettin GÜLMEZ – Doç.Dr. Nejdet BİLGİ



Manisa Büyükşehir Belediyesi

Manisa - 2020

Yüzüncü Yılında
MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİNDE MANİSA
(Ahmetli-Akhisar-Alaşehir-Demirci)

Cilt: **2**



Editörler

Prof.Dr. Nurettin GÜLMEZ – Doç.Dr. Nejdet BİLGİ

Manisa Büyükşehir Belediyesi Yayınları
Genel Yayın Yönetmeni
Azmi AÇIKDİL

Basım Tarihi: 1. Baskı Aralık 2020-Ankara
Kapak Resmi: ALBERT-KAHN koleksiyonu

ISBN: 978-625-7308-13-7 (2.Cilt)
ISBN: 978-625-7308-11-3 (Tk)

BASKIYA HAZIRLIK

Biçer YILDIRIM

Baskı & Cilt

Berikan Matbaacılık-Yayıncılık / Sertifika No: 47109

e-mail: berikan@windowslive.com

Gersan Sanayi Sitesi Yenimahalle/ANKARA

© Bu Kitabın Tüm Hakları Yazarlarına ve Yayıncısına Aittir.

ALAŞEHİR'İN İŞGALİ İŞGAL DÖNEMİ ve KURTULUŞU

Ömer METİN*

Giriş

Balkan Savaşlarında yaşadığı büyük hezimet sonrası, bu kez daha büyük emeller besleyerek, 1914 Ekiminde girdiği Birinci Dünya Savaşı, Osmanlı Devleti için felaketle sonuçlandı. Çok ağır şartlar ihtiva eden Mondros Mütarekesi için bazı yabancı gözlemciler; İngiliz zırhlısı Agamemnon'un güvertesinden atılan imza ile Osmanlı tarihe karıştı yorumlarını yapmışlardı.¹ Mütareke hattının kesin olarak tespit edilmemiş olması, sınırların tarifinde açık ifadelerden kaçınılması, bilhassa 7. Madde'nin "mühim sevkulceyş" (stratejik) noktaların işgali hakkını İtilaf devletlerine tanımış olması, Türkiye için başka bir felaketin yaklaşmakta olduğunun göstergesiydi.²

Mondros Mütarekesi'nden kısa bir süre sonra İtilaf Devletleri, kendileri için stratejik gördükleri yerleri işgal etmeye başladı ve Osmanlı ordusu terhis edildi. Mütarekeyi takip eden günlerde İtilaf donanması gemileri İzmir limanına geldi. Ayrıca İzmir'de İtilaf devletlerince "Abluka ve Seyrüsefer Kumandanlığı" ile "Siyasi ve Askeri Temsilcilikler" açılması, yerli Rumları şımartmış, birçok taşkınlıklara sebebiyet vermişti. İzmir ve çevresinde asayiş bozulduğu gibi Yunanistan'ın İzmir üzerindeki emelleri daha açık görülmekteydi.³

Türk topraklarında gözü olan Yunanistan, bu emelini gerçekleştirmek ve tezlerini kuvvetlendirmek için yoğun bir propaganda hareketine girişti. Yunanlılar, Anadolu'yu işgale başlamadan çok önceleri hazırlıklara başlamışlardı. Başbakan Venizelos'un talimatıyla İzmir'e gönderilen bazı ajanlar, "Hep beraber kardeşçe yaşayalım" propagandası yapıp, muhtemel işgallerin alt yapısını oluşturuyordu. İzmir civarında Rumca yayın yapan gazeteler de bölgedeki Türk halkının

* Doç. Dr., Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Tarih Bölümü, metin_o@ibu.edu.tr.
ORCID: 0000-0003-1307-321X.

¹ Ünsal Yavuz, **Atatürk, İmparatorluktan Milli Devlete**, TTK, Ankara 1990, s. 39.

² Hamdi Gürler, **Paşaların Gözüyle Milli Mücadele**, Vadi Yayınları, İstanbul 2007, s. 120.

³ Sebahattin Selek, **Anadolu İhtilali**, C.I, Kastaş Yayınları, İstanbul 2010, s. 175.

sempatisini kazanmak için Makedonya'daki Rum ve Türkler gibi Anadolu'da da ahenk içinde yaşayabilecekleri yalanını ortaya atıyorlardı. İzmir ve civarındaki Rum kiliseleri ile din adamları da Yunan işgali öncesi ve sırasında önemli rol oynadılar. Birinci Dünya Savaşı sırasında Yunan emellerine çalıştığı için özellikle İstanbul'a aldırılan, Mütareke döneminde tekrar İzmir'e dönerek adeta bir çete başı gibi çalışan İzmir Başpiskoposu Hrisostomos, Yunanistan'dan gelen heyetleri karşılıyor, toplantılar düzenleyerek Yunan hülyasının gerçekleşmekte olduğunu anlatıyordu. Alaşehir Başpiskoposluğu ise, Alaşehir kazasında her gün sivil Rumların öldürüldüğü iddiasında bulunarak, Manisa Mutasarrıflığına başvurmuştu. Böylece Alaşehir'deki Rumların hayatının tehlikede olduğu yalanını bir şekilde kamuoyuna duyuracak ve Alaşehir'in de işgal edilmesi için alt yapı hazırlayacaktı.⁴

18 Ocak 1919 günü açılan Paris Barış Konferansı'nda, Yunanlıların İzmir'e çıkması konusunda en etkili diplomasiyi İngiliz Başbakanı Lloyd George sergiledi. Tabii Yunan Başbakanı Venizelos'un Paris'te yaptığı konuşmalar ile İtilaf Devletleri liderlerini etkilemesi de önemli bir etkidir. ABD Başkanı Wilson, yayınlamış olduğu prensiplere tezat oluşturacak şekilde, Yunanistan'ın İzmir ve çevresine yerleşmesine yeşil ışık yakmıştır.⁵ 15 Mayıs 1919 sabahı İzmir'in Yunanlılarca işgali, yeni bir sürecin başlangıcını teşkil etmiş ve Türkiye genelinde geniş yankı uyandırmış, özellikle Batı Anadolu'da direniş çabalarını hızlandırmıştır. İzmir'in işgali Türkler tarafından bir bakıma yaşadıkları bölgenin Yunanistan'a bağlanması yönündeki ilk adım olarak görülmüştür.⁶

1. Alaşehir Kuvâ-yı Milliye Heyetinin Kuruluşu

İzmir ve ahalisinin Yunan işgaline uğraması nedeniyle, Batı Anadolu'daki silahlı mücadeleye destek vermek amacıyla, 29 Mayıs 1919 tarihinde "Alaşehir Kuvâ-yı Milliye Heyeti" kurulmuştur. İlk toplantısını 13 Haziran 1919 tarihinde yapan heyet; Alaşehir, Kula, Demirci, Eşme, Uşak, Gediz, Kütahya'da bulunan müfrezelere silah ve erzak temin etme yönünde çalışma başlatmıştır. Alaşehir Kuvâ-yı Milliye Heyeti'nin ilk faaliyetlerinden birisi de Mondros Ateşkes antlaşmasına

⁴ Mustafa Turan, **Yunan Mezalimi (İzmir, Aydın, Manisa, Denizli- 1919-1923)**, ATAM, Ankara 1999, s. 26, 41-43.

⁵ Murat Köylü, **Çılgın Yunanlılar, Yunan Belgeleriyle Milli Mücadele**, İleri Yayınları, İzmir 2012, s. 63-64.

⁶ Ali Ulvi Özdemir, **Anılarda Batı Anadolu Kuva-yı Milliyesi**, Tarihçi Kitabevi, İstanbul 2017, s. 34-35.

göre, İtilaf Devletlerine teslim edilmesi gereken askeri depodaki 50 silahın, Yüzbaşı Süleyman Süruri Bey tarafından Efelere dağıtılması olmuştur.⁷



Alaşehir Kuvâ-yı Milliye Kumandanı Mustafa (Şahyar) Bey
(Enver Konukçu, **Alaşehir Kongresi.**)

Askeri depodaki bu silahların dağıtımıyla ilgili olarak, bugün Alaşehir'in Piyadeler Köyü sınırları içerisinde kalan Davutlar Çiftliği'nde kâhyalık yapan Hasan Metin'in, oğlu Haydar Metin'e sözlü olarak aktardığı anısına ulaştık. 13 Haziran 1919 günü, Alaşehir'de bir Rum Hanı'na çorba içmek üzere giren Hasan Metin, önceden beri tanıdığı Rum arkadaşlarının kendisi hakkında Yunanca lisanında konuştuklarını sezinler. Hasan henüz yeni evlidir ve handaki saki Rum kızına bu yerli Rumların ne söylediğini sorar. Aldığı cevap şok edicidir, çünkü yıllardır tanıdığı Rum arkadaşları; "Bizimkiler (Yunan ordusu) İzmir'e girdi, yakında Filadelfiya'ya (Alaşehir) gelecekler ve şarap kadehimizi artık

⁷ Mehmet Karayaman, "Yüzbaşı Süleyman Sururi (Emekçil) Bey'in Batı Anadolu'da Kuva-yı Milliye Hareketinin Ortaya Çıkmasındaki Hizmetleri", **Atatürk Yolu Dergisi**, s. 55, (Güz-2014), s. 90-91.

Haso'nun (Hasan) taze karısı dolduracak" demiştir. Bunun üzerine hemen evine dönen Hasan, eşini Bozdağlarda güvenli bir yere yerleştirmiş ve Alaşehir'e dönüp Alaşehir Kuvâ-yı Milliye Kumandanı Mustafa Şahyar'ın ekibine katılmıştır. Yukarıda bahsi geçen silah ve cephane dağıtımında bizzat Alaşehir İstasyonunda yaşanan gelişmeleri bugün Toygar köyünde ikamet eden oğlu Haydar Metin'e aktarmıştır. Buna göre, askeri depodan sadece 50 adet silah dağıtımı yapılmamış, kendi şahsi mavzeri/tüfeği olanlara da silahın cinsine göre mermi verilmiştir.⁸



Yangından sonra Alaşehir (Albert Kahn Koleksiyonu)

Batı Anadolu'da işgal hareketini 15 Mayıs 1919 günü İzmir'deki vahşet ile başlatan Yunanlılar, 17 Mayıs'ta Urla ve Çeşme'yi, arkasından biri deniz yoluyla Ayvalık istikametine olmak üzere İzmir'in doğusu ile kuzeyine doğru üç koldan ilerleyerek, 21 Mayıs'ta Menemen'i, 22 Mayıs'ta Selçuk'u, 25 Mayıs'ta Manisa'yı, 27 Mayıs'ta Aydın'ı, 28 Mayıs'ta Tire'yi, 29 Mayıs'ta Turgutlu'yu işgal ettiler. Turgutlu'ya saldırdıkları aynı gün Ayvalık'a da çıkarma yapan Yunanlılar, bilahare burada Ali Bey komutasındaki 172. Alayın direnişine rağmen burayı da ele geçirmeyi başardılar. Daha sonra 1 Haziran'da Ödemiş'i, 3 Haziran'da Nazilli'yi, 4

⁸ Toygar Köyü'nden Haydar Metin (Yaş 85) ile yapılan görüşme, 26.07.2020

Haziran'da Ahmetli'yi, 12 Haziran 1919 günü de Bergama'yı işgal ettiler. Aydın'ın işgaliyle Yunanlılar İtilaf devletlerince kendilerine tahsis edilmiş olan sınırları aşmış oluyorlardı. Üstelik bu işgal geçici olarak da görülüyordu. Nitekim Aydın'daki Yunanlı komutan, Yunan işgalinin geçici olmadığını, işgalin Yunanistan'a ilhak manası taşıdığını söylemekteydi. Bu duruma kuvvet kazandırmak için Aydın'ın valisi, hâkimleri ve Tütün Rejisinin şefi de dâhil olmak üzere Osmanlı memurları ile Türklerin önde gelenleri tutuklandı ve aralarında valinin de bulunduğu tutuklananların birçoğu katledildi. Yunan ordusu Aydın'a girişinden on gün sonra yerli Rumlar başlarında Yunan subayı olduğu halde 6 Türk'ü şehir meydanında başlarından vurarak şehit ettiler. Aynı gün dört Türk'ün evine zorla girilerek kadınlara tecavüz edildi. Bu tarihten itibaren Türklere ve mal varlıklarına karşı girişilen saldırılar düzenli bir hal aldı. Bu saldırılar taciz, tecavüz ve cinayetler şeklinde geliyordu. Yunanlılar, sorgulama bahanesiyle Aydın ile çevresindeki köylerden topladıkları önde gelen Türkleri yolda boğazlayarak katlediyorlardı.⁹



Yangın sonrası Alaşehir (Albert Kahn Koleksiyonu)

Yunan ordusunun bu işgalleri 1000 yıllık Türk yurdunun elden gidebileceğine dönük büyük işaretlerdi. İşte bu aşamada Alaşehirliilerin

⁹ Ömer Metin, **Milli Mücadelede Alaşehir**, Kriter Yayınları, İstanbul 2019, s. 96-97.

de içinde bulunduğu Türk milletinin vatansever gönüllü asker ve sivilleri Yunanlılara karşı alelacele oluşturulan milli kuvvetler ile direniş gösterdi ve şiddetli çatışmalar oldu. Aslında bu direniş daha sonra tüm yurda yayılacak bir milli cephenin ilk tohumlarıydı.¹⁰

2. İşgalden Hemen Önce Alaşehir

Alaşehir Kuvâ-yı Milliye Heyeti ile Alaşehir Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kurulmasından tam bir yıl sonra, 30 Mayıs 1920 tarihinde İzmir'e Doğru gazetesinde Muvahhid imzalı Alaşehir'in işgal öncesi durumunu anlatan yazıda şu bilgilere yer verilmiştir:

"Geceyi Alaşehir'de geçirdik. Buradaki otel hayatımız da Akhisar'ın aynı! Belki daha fena! Ne yapalım, karilerimize hizmet etmek istiyoruz. Elbette bu gibi zahmetlere katlanacağız. Alaşehir takriben kırk bin nüfuslu, seksen köylü bir kazanın merkezidir. İnegöl isminde yalnız bir nahiyesi vardır. Alaşehir kasabası 4.000 hanede tahminen 10 bin nüfusu muhtevlidir. Buradaki Rum nüfusu yüzde altıyı tecavüz etmez. Ticaret itibarıyla de zengindir ve Müslümanlar bu noktadan hâkimdirler. Alaşehir Rumları işgal zamanında pek şımarık imişler. Vaziyet tahavvül ve Türkler hakk-ı hayatını ispat edince siyasetlerini derhal değiştirmişler. Türklere gelince, onlar ne işgal vakitlerinde, ne de millî harekâtın şimdiye kadar devamı müddetince vatandaşlarına hiçbir fenalık etmemişler. Alaşehir Metropolitliği Rumluk zamanında çok mühimdir. Hatta rütbesi ve mıntıkası İzmir'den daha büyüktür. Vatandaşlarımızın burada da kiliseleri, mektepleri vardır. Alaşehir mevki'i, memuriyet itibarıyla Salihli'ye çıkamaz. Mamafih merkezin ticareti öbüründen yüksektir. Alaşehir'de arazi inkısama uğramamış, mahdut birkaç zengininin elinde kalmıştır. Ahali araziden ya ortaklıkla veya isticar suretiyle istifade edebilmektedir. Burada bağcılık cidden meşhurdur. Kaza dâhilinde yirmi bin dönüm bağ mevcut olduğu söyleniyor. Bunlardan senevî temin edilen üzüm miktarı yetmiş bin kantar tahmin edilmektedir. Hilal-i Ahmer Cemiyeti, dört ay evvel Alaşehir'de yüz elli yataklı muntazam bir hastane tesis etmiştir. Cemiyetin gerek hastaların tedavisinde ve gerek muhacirinin iaşesinde ibraz ettiği hizmet ve fedakârlıklar şayan-ı takdirdir. Memleketin Gureba Hastanesi de Hilal-i Ahmer'in idaresine verilmiş, bu suretle istifade daha ziyade büyümüştür. Alaşehir'de ikisi

¹⁰ Adnan Sofuoğlu, "İzmir İşgali Sonrasında Yunanlıların Batı Anadolu da İşgali Genişletmeleri ve Bölgede Oluşan Milli Direniş", **Ankara Üniversitesi Atatürk Yolu Dergisi**, 8/29, (2002), s. 138-139.

ibtidaî, biri idadî olmak üzere resmi üç mektep vardır. İcarhanede barınan idadi hariç kalmak suretiyle diğerlerinin binası oldukça muntazamdır.



Alaşehir Sarıkız kükürtlü su binaları-1923 (Albert Kahn Koleksiyonu)

Alaşehir'in Sarıkız maden suyu meşhurdur. Fazla miktarda çeliği ihtiva eden bu su; kum ve ciğer hastalıklarına nafi imiş. Ahval-i malumenin tahaddüs ettiği yakın zamana kadar süslü şişeler içinde Avrupa'ya ihraç edilirdi. Su, belediyeye aittir. Fakat belediye bununla bizzat meşgul olmaz; müteahhitlere ihale eder. Bundan yirmi sene evvel Atnaşule (?) isminde bir Rum'a ihale etmiş senevî 320 üzerinden kontrat yapmış. Fakat on beş seneye baliğ olan müddet-i ihale zarfında para farkları nazar-ı itibara alınmadığı gibi, ihale işinde de belediye ve idare meclislerinin karar ve tasdiki aranmamış olduğu için şimdi feshine teşebbüs edilmektedir. Rum müteahhit maden suyu yüzünden pek çok servete malik olmuştur. Suyun bulunduğu mevki kasabanın cenub-i şarkisinde ve beş dakikalık yakınındadır. Asıl kaynak kârgir bir bina içine alınmış, haricinde de umuma mahsus çeşmeler bırakmıştır. Fakat çeşmelerin suyu ihtilata maruz kaldığı için diğeri kadar halis değildir. Bunun yanında bir de kaplıca vardır ki suyu 28 derece-i hararete sıcaktır. Üçü erkeklere, ikisi kadınlara ait olmak üzere beş havuzu müstemildir ve binası kârgirdir. Kaplıcanın suyu kasabanın cenubundaki İncedağı'ndan nebean eder. Borular vasıtasıyla maden sularının yanına getirilmiştir...

Alaşehir'de bağ hayatı pek tatlıdır. Temmuz iptidasından Ağustos nihayetine kadar halk bağlara çıkar, hususi evlerinde, köşklerinde ikamet eder. O mevsimde mahsulleri keserler, kuruturlar, pekmezlerini yaparlar, Eylül iptidasında yine kasabaya gelirler. Mahsul Ramazan'a tesadüf ederse ahali Ramazan vaizleri ve imamlar tedarik ederek öbek öbek nasihatlere, mukabelelere ve namazlara koşarlar. Emir Sultan hulefasından Şeyh Mestan ile Kadı Sinan, Alaşehir'de kendi inşagerdeleri olan camilerin içindeki türbelerde medfundur. Seyr ve divan sahibi meşhur Veysi ile:

*Dil nazargâh-ı hudadır yıkma kalbin kimsenin
Kâbe ve Merve, Safa'dır yıkma kalbin kimsenin
Ey Nesimi bir gönül yap kim bilir kimde ne var
Hakk cemali aşıkadır yıkma kalbin kimsenin*

beyitlerinin nazımı Nesimi de buralıdır. Alaşehir'de sekiz cami ile birçok mescit vardır. Bu kasaba geçenki mektubumuzda yazdığımız vecihle Ağustos Kongresi'nin merkez-i içtimaı olmuş şimal, şark ve cenup cepheleri harekâtına burada bir vahdet ve intizam verilmiştir. Kongre'nin reisi elyevm Bursa valisi olan muhterem Hacim Muhittin Bey Efendi ve kâtibi de Balıkesir murahhası ulema-yı muhteremeden ve Meclis-i Millî azasından Abdülgafur Efendi idi. Kuva-yı Milliye'ye ait son mesainin derecatı hakkında malumat almak için heyet-i idareye müracaat edilmişse de henüz vaktin pek erken olmasından kimseyi bulmak mümkün olamamıştır. Kasabayı bir saat kadar dolaştıktan sonra trenin kalkmak üzere olduğunu işitince soluğu istasyonda aldık. Alaturka saat dördü çeyrek geçe hareket ettik. Şimdi bağları, bağların içindeki evleri temaşa ediyoruz..."¹¹

3. Alaşehir'in İşgali

23 Nisan 1920'de Ankara'da Mustafa Kemal Paşa önderliğinde milli bir meclis ve hükümet kurulmasıyla beraber, Ankara'dan Türkler için yeni bir güneşin doğuyor olması, Sevr'i Türklere kabul ettirmek için İngilizlerin harekete geçmesine neden olacaktı. Bunun için de Milne Hattı ile ilerlemesi durdurulan Yunanlıların Anadolu içlerine büyük bir taarruz başlatması planlandı. İngiltere ve müttefikleri 18-27 Nisan 1920 tarihleri arasında İtalya'nın San Remo Konferansında 10 Ağustos 1920'de imzalanacak Sevr Antlaşmasının kararlarını aldılar. San Remo

¹¹ **İzmir'e Doğru**, haz. Oktay Gökdemir, İzmir Büyükşehir Belediyesi, İzmir 2010, s. 316-317.

Konferansı dönüşü Yunan Başbakanı Venizelos, Yunan halkına Manisa'nın kazalarından başlayacak büyük Yunan taarruzunun müjdesini veriyordu. Haziran 1920'de Yunan orduları sırasıyla Akhisar, Soma, Kırkağaç, Salihli, Alaşehir ve Kula'yı işgal edeceklerdi. Bu taarruz öncesi bölgede bulunan Kuvâ-yı Milliye birliklerinin önemli bir kısmı iç isyanları önlemek için ülkenin değişik yörelerinde görev yapmaktaydı. Ankara'da meclis yeni açılmış ve düzenli ordu henüz kurulamamıştı. İngiltere, Yunanlıları ortaya sürmek için mükemmel bir zamanlama yakalamıştı. Yunan büyük taarruzu Nisan 1920'den itibaren beklenmekteydi. San Remo'da alınan kararların Osmanlı delegelerine verildiği 10 Mayıs'tan itibaren Yunan ordusu keşif harekâtlarını artırmıştı. Özellikle Manisa'nın işgal altında bulunmayan kazalarında halk büyük endişe içindeyken, yerli Rumların şımarıklıkları gün geçtikçe artmaktaydı. Bu nedenle TBMM Başkanı Mustafa Kemal Paşa, Milli Savunma Bakanı Fevzi (Çakmak) Paşa'dan, bölgeye teftiş için gidip (özellikle de Alaşehir'e kadar) cepheyi düzenlemesini istedi. 9 Haziran 1920 günü Fevzi Paşa, Alaşehir'e geldi ve aynı günün gecesi paşanın şerefine fener alayı düzenlendi. Alaşehir'de halkın moralini yükseltecek ve cesaretlendirecek konuşma yaptı ve kendisine gösterilen ilgiden dolayı vatandaşlara teşekkür etti. Eşraftan İnceoğlu Hamit Şevket Bey, halkın hissiyatına tercüman olacak ateşli bir konuşma yaptı ve sözlerini 'İzmir'imizi geri istiyoruz paşam!' diyerek bitirdi. Fevzi Paşa aslında 5-10 gün içerisinde Yunanlıların büyük bir taarruz yapacağını çok iyi bilmekteydi. İngilizler tarafından son derece mükemmel teçhizatlar ile donatılmış altı Yunan fırkası harekete geçmek üzereydi.¹²

Fevzi Paşa'nın tam da tahmin ettiği gibi Yunan ordusu taarruza Akhisar'dan başladı. Aynı zamanda Salihli-Alaşehir bölgesinde de harekât başladı. 13. Yunan tümeni, Kanboğazını tutan Kuvâ-yı Milliye birliklerini geriye püskürterek, 22 Haziran 1920 sabahı saat 9.30'da Gölarmara'yı işgal etti. Aynı gün 28. ve 30. Yunan Alayları, Saruhanlı'ya girdi ve burada bir karakol kurdu; başına da yerli halktan Dimo adında bir Rum'u kumandan olarak atadı. Saruhanlı'da başlayan bu uygulama, Yunan ordusunun işgal ettiği her yerleşim biriminde uygulandı. Yunanlıların 5/42 Evzon Alayı da akşam 18.00'da Akhisar'ı işgal etmiş bulunmaktaydı. Yunan taarruzunun başlaması karşısında

¹² Bezmi Nusret Kaygusuz, **Bir Roman Gibi**, İzmir Büyükşehir Belediyesi, İzmir 2002, s. 195.

Uşak-Alaşehir Merkez Heyeti, kendisine bağlı Müdafaa-i Hukuk başkanlıklarına telgraf ile 22 Haziran günü yaşanan gelişmeleri bildirmekteydi;

“Şimdiye kadar ibraz buyurulmuş mesai ve himmetlerinize teşekkür ederiz. Hain düşman bu sabah yine taarruza geçmiştir. Cephemizin Allah'ın izniyle vazifesini ifa edeceği şüphesizdir. Ancak muvaffakiyeti kolaylaştırmak heyetlerimizin artacak çalışmalarına bağlıdır. Erbab-ı himmet ve hamiyetin vazifesi gayeye ulaşmak için kişisel ve yerel düşünceleri bertaraf ederek bütün hayat ve vücudunu gayeye vakfetme olduğunu arza lüzum görmüyorum. Binaenaleyh bu yolda heyetimizden vuku bulacak tebligatın tamamı tamamına ve süratle tatbikine himmet buyurmalarını temenni eder bu hususta muvaffakiyetinize dualar ederim”¹³

Taarruzun ilk günü Akhisar ve Saruhanlı'yı işgal etmesine rağmen Yunan ordusu, planladıkları şekilde Türk askeri gücüne büyük kayıp verdiremedi. Kuvâ-yı Milliye birlikleri Salihli ile Kırkağaç yönünde düzenli bir şekilde geri çekilmeyi başarabildi. Yunan hükümeti, sadece Manisa'nın kazalarını almayı hedeflemiyordu, aynı zamanda İzmir'in işgalinden itibaren direniş gösteren Kuvâ-yı Milliye mensuplarını da yok etmeyi planlamaktaydı. 23 Haziran günü Yunan Adalar Tümeni'ne, Soma'ya taarruz emri verildi. 24 Haziran sabahı Akhisar'dan gelen 5/42 Evzon alayı da doğudan saldırarak bölgedeki Türk birliklerini çembere almak istediler. 61. Tümen Komutanı Albay Kazım Özalp, Yunan baskısının artması ve sayıca üstünlüğe erişmesi karşısında sonuç almanın imkânsızlaştığını görmüştü. Mevcut askerlerin zayıflığını azaltmak daha da kötüsü çembere alınarak tamamen imha olma tehlikesi karşısında Kırkağaç ve Soma'daki birliklerin Balıkesir yönüne çekilmeleri emrini verdi. 24 Haziran sabah 10.30'da Kırkağaç, akşamüzeri de Soma düştü. Kırkağaç ve Soma'nın kaybedildiği gün bölgeye gelen Yunan askeri gücüne baktığımızda; 1.175 subay, 35.300 er ve 92 toptan oluşmaktaydı. Buna karşın Türklerin gücü ise çoğu gönüllü milis olmak üzere sadece 500 kişiydi.¹⁴

24 Haziran 1920 günü sadece Soma ve Kırkağaç değil, Salihli de Yunan işgaline uğrayacaktı. Fevzi Paşa, Yunan taarruzunun Akhisar-

¹³ Teoman Ergül, **Kurtuluş Savaşında Manisa**, 2. Baskı, Kebikeç Yayınları, Ankara 2007, s. 253-256.

¹⁴ Metin, **Milli Mücadelede Alaşehir**, s. 101.

Soma-Kırkağaç'a doğru başlayacağını doğru tahmin etmişti. Fakat Gölarmara'ya giren 13. Tümen'in bir kısmı Akhisar'a değil, Turgutlu'daki Süvari Tugayı ile birlikte Salihli'ye yönelmişti. Soma-Kırkağaç hattındaki 61. Tümen'e yardıma giden 159. Alay ile Uşak Hücum Taburu, Yunan süvarileri karşısında gafil avlandı. Bu Türk birliklerden 200-300 erlik bir kuvvet Kula'ya doğru çekilmeyi başarabildi. Salihli merkezdeki 68. Türk Alayı, son cephanelerine kadar 23 Haziran 1920 günü saat 22.30'a değin Yunanlılarla çarpışmaya devam ettiler. 23 Haziran'ı 24'e bağlayan gece Yunan kuvvetleri Durasılı'yı geçmişti; özellikle düşmanın üstün top varlığı, Türk birliklerini Salihli'nin doğusuna çekilmek zorunda bıraktı. 24 Haziran sabahı savaş Salihli'nin doğusunda oluyordu ve tehlike artık Alaşehir'in kapısında belirmişti. Salihli'yi terk edemeyenler korku içinde evlerinde gelecek kara ve acılı günleri beklemeye başlamışlardı. Şehrin ileri gelenleri ise işlerini görecektir birkaç aile ferdi geride bırakıp Mart ayından itibaren çoktan şehri boşaltmışlardı.¹⁵

24 Haziran sabahı Salihli'ye giren ve hiç vakit kaybetmeden saldırıya devam eden Yunanlıların süvarileri Gediz'in kuzeyinden, piyadeleri de Salihli-Alaşehir yolunun iki yanından süratle ilerlemeye başladı. Türk birlikleri geri çekilirken aralarına karışmış sivil halkı da gözetiklerinden direniş gösteremedi. Yunan uçakları da Salihli'den Alaşehir'e kaçan sivillerin üstüne bomba atıyor, panik havası gittikçe artıyordu. Bölge halkından olan askerler, kendi aileleri ile ilgilenmek için köylerine dağılıyordu. 24 Haziran öğleden sonra, Yunan süvarileri yaklaşınca Alaşehir'in batısındaki demiryolu köprüsü havaya uçuruldu. Saat 15.30'da Alaşehir'deki yaralılar ve cephaneler Uşak'a yollandı. Alaşehir halkının önemli bir kısmı da orduyla birlikte Buldan ve Uşak yönüne doğru çekiliyordu.¹⁶

Alaşehir Kaymakamı Bezmi Nusret Bey, Alaşehir'in Yunan ordusunca işgali sürecinde görüp şahit olduklarını hatıratında şu şekilde aktarmıştır:

"22 Haziran 336 (1920)'da Yunanlılar Milne hattından umumi saldırıya geçtiler. General Yuvanun'un idare ettiği üç fırka ile Akhisar ve Soma'ya, bir fırka ile Aydın'a, General Nider'in kumandasında bulunan iki fırka ile Salihli cephesine hücum ettiler. Salihli'de bir çevirme hareketi

¹⁵ Ergül, **Kurtuluş Savaşında Manisa**, s. 261-263.

¹⁶ Ergül, **Kurtuluş Savaşında Manisa**, s. 264.

yapmağa teşebbüs ettiler. Fakat muvaffak olamadılar. Fedakârlığın derecesini düşünmeli ki, Kiraz istikametinden sızmağa çalışan düşmana karşı Mülazım Fuat Bey, Alaşehirli otuz-kırk jandarma neferi ile son dakikaya kadar mukavemet gösterdi. Ve askerimizin ricat (geri çekilme) hattını kestirmedi.



Şeyh Sinan Camii-1923 (Albert Kahn Koleksiyonu)

23 Haziran 336 (1920)'da birkaç düşman tayyaresi Alaşehir'in şark taraflarında dolaştı. Öteden beriye bombalar savurdular. Ve bir köprüyü tahrip ettiler. O gece evimdeki telefonun mikrofonu hep kulağımda idi. Kontak olduğu için karargâhın bazı sesleri duyuluyordu: Şu kadar cephane gönderdik.. Kazma, kürek tedarik ediyoruz... Ve buna mümasil

muhavereler. Cephede mühim hareketlerin vuku bulmakta olduğu anlaşılıyordu.

24 Haziran 336 (1920) tarihi, felaket getiren bir gündü. O gün ortalık ağarırken daireye gittim. Bittabi kimse yoktu. Bir hissikablelvuku ile şifreleri ve bazı mühim evrakı çekmecelerden çıkarıp bir paket yaptım. Memurlar gelmeye başlayınca, yirminci Yunan fırkasına mensup süvarilerin Dereköy'e girdiklerini öğrendim. Akabinde telefon çaldı. Âşir Bey'in sesi... Titrek ve çok heyecanlı bir ses... Bozgun haberini verdi. Aynı zamanda Kula'da buluşmamızı ilave etti. Bütün memurları odama çağırttım. Herkesin Uşak ve Afyon'a doğru çekilmesini, düşmana bırakmamak için tren ve vagonların dâhile sevk edilmek üzere olduğunu, isteyenlerin bunlara yetişmeye çalışmasını söyledim. Kadı Hüseyin Avni "bu emri tahriren verir misiniz?" dedi. "Bunu herkesin yanında söylüyorum. Yazıya ne hacet? Sen istersen burada kal." cevabını verdim. Kadı'nın sözü şaşkınlık eseri idi. Yoksa hamiyetsiz bir adam değildi.

Halk derhal vaziyetten haberdar oldu. Ve akın başladı. Kimi şimendifere koştu. Kimi yayan olarak Eşme yolunu tuttu. Ağıllı boğazında kadın erkeğini arıyor, baba çocuğunu taşıyordu. Malını düşünen kimse yoktu. Dini kitaplarda tasvir edilen mahşer günü ancak bu dehşette olabilirdi. Koca bir şehir harekete geçmiş, taşı ve toprağı dahi yürüyordu.

O saatte evime koştum. Atımı ve silahımı aldım. Fişeklikleri belime ve boynuma doladım. Üstümdeki elbiseden başka her şeyi orada düşmanlara bıraktım. Bunlardan yalnız bir daha yazmama imkân olmayan kendi eserlerime hâlâ da acırım. Oradan hükümete döndüm. Paketimi aldım. Hayvanın eyerine sımsıkı bağladım. Hapishanedekileri salıverdim. Ve onlara jandarma deposundaki cephaneye ve silahları aldırıldı. Kasabayı tutuşturmamaları için de şehirden çıkıncaya kadar gitmelerini bekledim. Artık şehir boşanmış bir vaziyette idi. Yalnız Rumlar evlerinde saklanmışlardı. Milli Mücadele'ye hep birden katılan Alaşehir'in fedakâr evlatları Yunan'a tabi olmamak için evlerini, her şeylerini feda ederek aynı fedakârlıkla yine hep birden dâhile çekiliyorlardı. Yalnız İdadi Mektebi muallimlerinden birisi ve İnegöl (Sarıgöl) nahiyesi müdürü ve daha beş on kişi kasabada kaldılar.

Benim ile beraber gideceğini söyleyen Yüzbaşı Ziya Bey'i aradım. O da çoktan tren ile gitmişti. Kasaba haricinde Jandarma Tabur Kumandanı Binbaşı Süleyman Bey ve iki mülhakı ile buluştuk. Hep beraber dağlara tırmandık. Kula istikametini tuttuk. Çünkü Âşir Bey (23. Fırka Kumandanı) orada olacağını söylemişti. Harpte karargâh nerede ise,

memurin-i dâhiliyenin de onun arkasında yer alması teamüldendi. Ondan sarfı nazar, fırkaya dört kişilik bir yardımımız da olabilirdi. Hâlbuki Kula'ya yanaştığımız vakit, Yunan'ın oraya girmiş olduğunu anlayarak, süratle yolumuzu değiştirdik.

Karşıdan görüyorduk; düşman süvarisi Alaşehir'e doğru ilerliyordu. Bir müddet sonra, biri Kula şosesinden, diğeri Kiremeçli kapıdan olmak üzere iki koldan kasabaya girecek, Yıldırım Bayezid camisi yanında Hasağasızade Ömer Ağa'nın konağı karargâh ittihaz olunacaktır.

İnegöl'den geçerken bir köylü kafilesine tesadüf ettik. Yatak, yorganlarını ve diğer bazı eşyalarını ineklerine yükletmişlerdi. Biraz daha beride abani sarıklı bir ihtiyar ceylan gibi bir ata binmiş gidiyordu. Arkamızdaki jandarma mülhaklarından Yüzbaşı Cevdet Bey bir dakikada muhacir yolcunun yolunu kesti. Derhal atların sahiplerini değiştirdiğini gördüm. Şu felaketli zamanda yapılan bu cebrî muameleden tiksindim. O andan itibaren de bizim kaymakamlığın sıfıra indiğini anladım.

Binbaşı Süleyman Bey cüsseli ve safravi bir zat olduğu için atını fazla süremiyordu. Mülhakları (yardımcı subayları) gizlice "Bunu bırakalım. Esir olacağız." dediler. Filhakika baştan ayağa kadar müsellâh (silahlanmış) bulunduğumuza göre, o şekilde Yunanlıların eline düşmek muhakkak ölümümüzü intaç edebilirdi. Fakat yardıma muhtaç bir arkadaşı dağlar arasında yalnız bırakıvermek de insaf ve mürüvete yakışır mı idi? Kendilerine muvafakat edeceğimi söyledim. Az bir zaman sonra arkama bakınca, Süleyman Bey'den başkasını bulmadım.

İkimiz gece yarısı Eşme'ye vardık. Buradan da herkes kaçmıştı. Sabahtan beri hayvan üstünde bulunmaktan çok yorgun düşmüştüm. Eşme Hükümet Konağında bir kanepeye yaslanıverince, âdetim hilafına uyumuşum. Gözlerimi açtığım vakit benim evvelce yalnız bırakmadığım Süleyman Bey'in beni uykuda bırakarak kaçmış olduğunu anladım. Meğer hakikaten insanların kıymeti öyle sıralarda ölçülürmüş.

Çarnaçar yalnız başıma yola düştüm... Tam yatsı ezanında Uşak'a vardım. Uşak'ta hiçbir Alaşehirliye tesadüf etmedim. Kula tarafından dolaştığım için onlar benden evvel buraya gelmişler ve buradan Afyon'a doğru gitmişlerdi... O gece Kuşçubaşı Eşref bir kısım Kuvâ-yı Milliye ile Eşme'ye kadar indi. Ve bir köprüyü tahrip etti. Âşir Bey de Kula'da tutunamayacağını kestirerek, Alaşehir'den dosdoğru buraya gelmiş bulunuyordu. Fakat 23. Fırkadan eser yoktu. Uşak'tan ayrılmayalım diye haber gönderdi. İhtimal ki Yunanlıların kendiliklerinden geri çekileceklerini ümit ediyordu. Ben öyle bir ihtimali görmüyordum... İki

gün Uşak'ta kaldıktan sonra, yine hayvanla Afyonkarahisar'a gittim. Mutasarrıf Ethem Bey'le görüştüğüm zaman, "Vay vah, neye Alaşehir'de kalmadın? Yunanlılar sanki Afyon'a gelmeyecekler mi?" hitap ve itabına uğradım. Bu söz çok gücüme gitti. Düşmanın gelmesi başka, onun nam ve hesabına memur olmak başkadır.

Yunanlılar Alaşehir'de tevakkuf (durma-duraklama) ettiler. 29 Ağustos 336 (1920) tarihine kadar Uşak ve Afyon'a doğru hiçbir harekette bulunmadılar. Düşmanın şimal (kuzey) kuvveti 30 Haziran 336'da Balıkesir'e girdi. İki gün sonra Kirmasti'yi, Karacabey'i ve Bursa'yı işgal etti. 61 ve 56'ncı fırkalarımız Eskişehir'e çekildi. Aydın'dan ilerleyen Yunan kolu da Nazilli'ye saldırdı. Kuvvetlerimiz her tarafta çok zayıyata ve zaafa uğradı... 2 Temmuz 336'da Afyon'a geldiğimi ve Alaşehir'in işgaline ait raporumu postaya verdiğimi, emre muntazır bulunduğumu telgrafla Dâhiliye vekâletine bildirdim...



Alaşehir yangını sonrası bir okul ve çevresi (Albert Kahn Koleksiyonu)

13 Temmuz 336'da Büyük Millet Meclisi'nde son hezimet hakkında uzun ve hararetli münakaşalar cereyan etti. Bursa mağlubiyetinden Miralay Bekir Sami ve Vali Hacim Muhiddin Beyler, Alaşehir bozgunundan ise Âşir Bey mesul edildi. Ve tecziyeleri istendi.

Alaşehirli mütemediyen Afyon'dan Antalya'ya taşınıyordu.. Aile ve ebeveynimle mektuplaşıp onları hayatımdan haberdar etmek, biraz para ve lüzumlu bazı şeyler getirtmek için Antalya'ya gitmeye karar

verdim. 14 Temmuz 336'da mebus Ödemişli Doktor Mustafa'nın, Mütevellizade Akif'in, Akhisar Kaymakam Vekili Faik'in, Yüzbaşı Menekşelizade Hamid'in, Halide Edip Adıvar'ın pederi Edip Bey'in bulunduğu bir kafileye katıldım. Sandıklı'da ve Keçiborlu'da iki gece kaldık. Sabahlara kadar bit ve tahtakuruları ile cenk ettik.

Antalya'da Rodos oteline inip aynaya baktığım zaman, tozdan, kirden ve perişanlıktan katiyen kendimi tanıyamadım. Burada Alaşehir halkının dörtte birini buldum. Hatta kendileri için ayrıca bir de aşçı dükkânı açmışlardı.”¹⁷



Alaşehir Belediye Reisi
Galip (Alakant) Bey
(Enver Konukçu, **Alaşehir
Kongresi.**)

Alaşehir'in işgalini müteakip Yunanlılar, şehrin ileri gelenlerini, başta Alaşehir Kuvâ-yı Milliye Kumandanı Mustafa Bey ve Belediye Reisi Galip Bey olmak üzere tutukladılar. Bu tutuklamaların haksız gerekçelerine baktığımızda; Mustafa Kemal Paşa ile birlikte hareket etmek, Yunan işgaline direnmek, Hristiyanlara kötü davranmak ve onları sürgün etmek gibi bahaneler başta gelmekteydi. Yunanlılar işgal ettikleri şehirlerin Belediye ve Kaymakamlık binalarına Yunan bayrağı çekerek, buraları karargâh ve karakol haline getiriyorlardı. Tutukladıkları asker, bürokrat, kuvvacı ve sivilleri önce buralarda

¹⁷ Kaygusuz, **Bir Roman Gibi**, s. 198-202.

sorguya çekiyorlar, sonra çok kötü şartlarda yolculuk yaptırıp İzmir'deki Divan-ı Harb denilen askeri mahkemeye çıkarıyorlardı. Burada işlemleri tamamlanan esirler Atina, Selanik, Girit Adası, Midilli Adası ve diğer küçük adalarda bulunan sayısı 31'i bulan kamplara dağıtılıyordu. Yunanlıların esir aldığı Alaşehirli Kuvâ-yı Milliyeci vatanseverler, esir kamplarında çok zor şartlarda yaşadılar. Türkiye'nin dört bir yanından esir edilip gelen Türkler, genellikle çadır kamplarda tutuldular. Yunan askerlerince sık sık darp edildiler, ceplerindeki para zorla alındı. Aslında bu soygun henüz İzmir yolunda başlamıştı. Yerli Rumlar, elleri urgan ipe bağlı yaya yürüyen esirlerin üzerine çok defa çullanarak, ayaklarındaki potine kadar Türk esirlerden almışlardı. Atina ve diğer esir kamplarında yaşayan Türkler yemek, su ve hastane hizmetleri bakımından çok zor durumda kaldılar. Yedikleri yemeklerin ve içtikleri suyun parası dahi Anadolu'daki aileleri tarafından gönderildi. Zengin olanlar biraz daha şanslı idi. Yunan inzibatlarına biraz bahşiş vererek kamptan ayrılıp şehir içindeki lokantalardan bazen yemek yiyebiliyorlardı. Ya ailesi zengin olmayan ve 10'ar kişilik çadırlarda barınan gariban ama yüreği vatan aşkıyla yananlar? Onlar için yaklaşık iki yıl süren bu esaret günleri dayanılmaz zorluklarla doluydu.¹⁸



Mustafa (Şahyar) Bey,
Atina'da Esaret Günleri
(Enver Konukçu,
Alaşehir Kongresi.)

¹⁸ Metin, **Milli Mücadelede Alaşehir**, s. 107-108.

Yunan ordusunun Milli Mücadele yıllarında Türkiye genelinde esir aldığı kişiler ile ilgili Prof. Dr. Cemalettin Taşkiran'ın Genelkurmay Başkanlığı Arşivi ve Kızılay Arşivi'nde çalışarak yayınladığı "Milli Mücadele'de Türk ve Yunan Esirler" başlıklı çalışması, Alaşehirli esirlerin tespitinde önemli bir kaynak olarak karşımıza çıkmaktadır. Taşkiran'ın eserinde de belirttiği üzere esir edilen Türklerin isimlerinin tamamına maalesef ulaşamamıştır. Bu listeden tespit edebildiğimiz Alaşehirli esir sayısı 17'dir. Listede yer almayan fakat esir düştüğünü bildiğimiz Alaşehir Kuvâ-yı Milliye Kumandanı Mustafa Bey ile Alaşehir Belediye Reisi Galip Bey'i de eklediğimizde toplam 19 kişiye ulaşmış durumdayız. Aşağıdaki tabloda Yunanlılara esir düşen Alaşehirliilerin isimlerini görebiliriz:¹⁹

Kimlik Bilgisi	Memleketi
Alaşehir Kuva-yı Milliye Kumandanı Mustafa Bey	Alaşehir-Merkez
Alaşehir Belediye Reisi Galip Bey	Alaşehir-Merkez
Kerimoğlu Mehmed	Alaşehir-Merkez
Halim Efendioğlu Rifail	Alaşehir-Merkez
Bekiroğlu Mehmed	Alaşehir-Merkez
Alioğlu Mehmed	Alaşehir-Merkez
Alioğlu İbrahim	Alaşehir-Merkez
Caferoğlu Mustafa	Alaşehir-Merkez
Hacı Abbasoğlu Mehmed	Alaşehir-Merkez
İbrahimoğlu Veli	Alaşehir-Merkez
Edhem Efendioğlu Himmet	Alaşehir-Merkez
Abdullahoğlu Hacı Ahmed	Alaşehir-Merkez
Velioğlu Ahmed	Alaşehir-Soğanlı Köyü

¹⁹ Cemalettin Taşkiran, **Milli Mücadele'de Türk ve Yunan Esirler (1919-1922)**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2018, s. 13,14,270-274,294.

Adıgüzelöğlü Mustafa	Alaşehir-Delemenler Köyü
Hacı Halil	Alaşehir-Selimiye Köyü
Hacı Haliloğlü Süleyman	Alaşehir-Selimiye Köyü
Muradoğullarından Ahmed Onbaşı	Alaşehir-Selimiye Köyü
İbrahim Köseoğlü Ömer	Alaşehir-Girelli Köyü
Balioğlü Ahmed	Alaşehir-Katırlı Köyü

4. İşgal Yıllarında Alaşehir

Alaşehir Kaymakamı Bezmi Nusret Bey'in 24 Haziran 1920 öğleden sonra Yunan ordusunun Alaşehir'e girmeden genel durumu anlatan hatıratındaki bilgilerden sonra, 5 Eylül 1922'ye kadar sürecek işgal yıllarına ait yazılı bilgi-belge mevcut değildir. Alaşehir'in önde gelen kişileri ya göç ettiği ya da Yunanlılarca tutuklanıp Atina'ya götürüldüğü için, işgal yıllarında yaşananları sözlü kaynaklardan toplayabildik. Yaklaşık 2 yıl 2 ay sürecek işgal yıllarında Yunan mezalimi görmüş kişiler, çocuklarına yaşadıklarını sözlü olarak aktarmışlardır.

Yunanlıların işgal altında tuttıkları Alaşehir ve Batı Anadolu'nun diğer yerleşim bölgelerinde uyguladıkları vahşet ve zulmü dört ana başlık altında toplayabiliriz;

1. Gasp, Yağma ve Hırsızlık
2. Irz ve Mukaddesata Saldırı
3. Yakma-Yıkma
4. İşkence ve Katliam²⁰

Alaşehir'in işgaline ve yaşanan acı günlere tanıklık etmiş vatandaşların çocukları-torunları ile sözlü tarih çalışması yaptık. Dinlediğimiz bazı hatıraları burada tarihe not düşmek amacıyla aktarmayı uygun bulduk. Killik Köyü'nden emekli Tarih öğretmeni Mustafa Arıkan (yaş 65), babaannesi Meryem Arıkan ve dedesi (Sağır) Ahmet Arıkan'dan önemli bilgiler aktarmıştır. 1986 yılında 80 yaşında vefat eden Meryem Arıkan, işgalin ilk gününe ve Alaşehir'in ilk sivil şehidine şahitlik etmiştir. 24 Haziran 1920'de Salihli cephesi çöktüğünde geri çekilen Türk birlikleri Alaşehir üzerinden Kula ve

²⁰ Metin Ayışığı, **Belgelerin Işığında Milli Mücadele Tarihimiz**, Sentez Yayınları, İstanbul 2012, s. 327.

Selendi'ye doğru çekilirler, bu arada tren istasyonu üzerinde yerleşik Killik Köyü'nün sakinleri de dağlara saklanmış ve köy boş bırakılmıştır. Köyde yetişkin olarak sadece görme engelli yaşlı biri olan Kör Koca Ömer kalmış ve stratejik bazı noktalara da Kuvvacılar pusu atmıştır. Yunan birlikleri Killik'e girerken bu pusu nedeniyle önemli kayıplar vermiştir. Daha sonra köyün kontrolü Yunanlılara geçecek, Kuvvacılar da dağlara çekilecektir. Bu olaylardan habersiz Kemaliye Köyünden Killik'e gelen bir çoban, çatışmaların ortasında kalmış ve Killik köy meydanında Yunanlı bir asker tarafından kellesi kılıçla uçurulmak suretiyle şehit edilmiştir. Bugün Killik'te bu ilk sivil şehit ve diğer tüm şehitlerimizin anısına bir anıt bulunmaktadır. Alaşehir'deki 30 Ağustos kutlamaları ilk olarak burada başlayıp daha sonra Alaşehir merkezde devam etmektedir.²¹



Alaşehir yangını sonrası bir okul (Albert Kahn Koleksiyonu)

İşgalin ilk gününe ait başka bir görgü tanığı ise Tepeköy'den Ali Yaramış'ın (yaş 83) annesi Ayşe Yaramış'tır. 24 Haziran 1920 günü itibarıyla henüz 15 yaşında olan Ayşe Yaramış, ailesiyle birlikte değirmene un öğütmek için yolda oldukları sırada Alaşehir semalarında Yunan uçaklarının alçaktan uçuş yaptığını ve bölge halkı üzerinde büyük

²¹ Killik Köyü'nden Emekli Tarih Öğretmeni Mustafa Arıkan (Yaş 65) ile yapılan görüşme, 30.08.2020.

korkuya neden olduğunu aktarır. Ayrıca hayvanlara yüklü olan buğday çuvallarını bırakarak hızla köye geri döndüklerini ve ahalinin telaşla Kula ve Eşme istikametindeki dağlara doğru kaçtığından bahseder.²²

Gümüşçay Köyü'nden Abdullah Ertekin'in (yaş 68) dedesi Ali Ertekin'den (vefatı 1987) duyup anlattıkları da, Yunan askerlerinin savaşta dokunulmaması gereken çocuklara yaptıklarının tarihe bir not olarak düşülmesi açısından önemlidir. Gümüşçay'ın eski merkezi olan Caber Deli Musalı Köyünde, Yunan askerleri Türk çocuklarının eline testi verip, çeşmeden su doldurtmaya gönderirken yere tükürüp, tükürük kurumadan suyun doldurup getirilmesini isterlermiş. Eğer çocuk suyu getirdiğinde tükürük kurumuş ise o çocuğu tekme-tokat dövdükleri sıklıkla köy halkı tarafından görülmüştür.²³

Alaşehir'in işgal yıllarında Killik ve Yeşilyurt gibi Kemaliye Köyü de Yunan birliklerinin karakol kurdukları önemli noktalardandı. Kemaliye civarındaki Toygar, Kasaplı gibi köyler de Yunan baskısını derinden hissetmiştir. Özellikle "Cuma günleri" Yunan askerleri Kemaliye ve çevresindeki köylere giderek Türk halkından düzenli olarak zorla yiyecek içecek almıştır. Toygar Köyünden "Üsük Dede" lakaplı Hüseyin Sarıca ile vefatından (vefat yılı 2001-yaş 88) iki yıl önce 1999'da yaptığımız görüşmede, bu konuya dair önemli bilgiler edindik. İşgal yıllarında 8 yaşında bir çocuk olan Hüseyin Sarıca, her hafta cuma günü Yunan askerlerinin Kemaliye'den gelip tereyağı, pekmez, ekme, yumurta, tavuk, meyve vb ürünleri, Toygar halkından aldığını, askerlerin geleceği günlerde genç kız ve kadınların dağlara ve ormanlık alana saklandığını ifade etmiştir. 1922 yılının ikinci yarısına gelindiğinde artık Toygar köylülerinin elinde yeterli mal kalmamıştır. Hatta savaşın sonuna doğru bir cuma günü yine haraç almaya geldiklerinde, gerekli erzakın hazır edilmemesine sinirlenen Yunan askerleri, köy meydanında oynayan Hüseyin Sarıca'nın kasık bölgesine tekme atmış daha sonra etrafa tehditler savurarak atlarıyla köyden uzaklaşmışlardır.²⁴

Caber Fakıllı Köyü, Killik İstasyonuna ve orada bulunan Yunan işgal karakoluna yakın olması nedeniyle, önemli bilgiler edindiğimiz yerlerden birisi oldu. Köy sakinlerinden Mehmet Şentürk'ün (yaş 76) işgal günlerinde 9 yaşında olan babası Süleyman Şentürk'ten

²² Tepeköy Köyü'nden Ali Yaramış (Yaş 83) ile yapılan görüşme, 13.08.2020.

²³ Gümüşçay Köyü'nden Abdullah Ertekin (Yaş 68) ile yapılan görüşme, 13.08.2020.

²⁴ Toygar Köyü'nden Hüseyin Sarıca (Vefat 2001-Yaş 88) ile yapılan görüşme, 21.07.1999.

aktardığına göre, Yunan askerleri, Caber Fakıllı köylülerinin Killik İstasyonunda karpuz satmasına izin vermediği gibi, köylülerin mallarına ücret ödemedi el koymuşlardır. Yine aynı köyde zengin bir aileden gelen “Memili Ebe” lakaplı kadına yapılan işkenceye de şahit olmuştur. Yunan askerlerinden korumak için altın-paralarını gizli bir yere gömen Memili Ebe’ye, karnına kızgın tereyağı dökülerek işkence yapılmış ve kadıncağız elindeki tüm servetini vermek zorunda kalmıştır. Ayrıca Yunanlılar gasp etmesin diye bazı köylüler, Eşme yönüne doğru ineklerini kaçırdıkları Avluboğazı mevkiinde Yunan askerleri, köylülere ve hayvanlara ateş etmiş, öldürdükleri inekleri de kesip yemiştirler.²⁵

Alaşehir’in Yeşilyurt Köyü (eski adı Deliler) de Yunan işgal döneminde hatırlanması gereken bir yerdir. Özellikle Hasan Kâhya’nın kahramanlıkları Alaşehir ovasında hâlâ konuşulmaktadır. Hasan Kâhya’nın Yeşilyurt’ta ikamet etmekte olan torunlarından emekli öğretmen Ceyhan Ortaç (yaş 55) ile yaptığımız görüşmede; İzmir’in işgali sonrası oluşan Alaşehir Kuvâ-yı Milliyesi’ne ilk katılanlardan olan Hasan Kahya, Salihli cephesi için de Deliler Köyünden gönüllüler toplamış ve Yunan askerleri ile çatışan ilk Alaşehirliiler arasında yer aldığı bilgisine ulaştık. Aynı köyden yaşı ilerlemiş olmasına rağmen (60) cepheye gönüllü giden Deli Mehmet (Usta) 14 Temmuz 1919 günü Sart Çarpışmaları sırasında şehit düşen 7 Alaşehirli Kuvvacı’dan birisidir. Alaşehir’de 24 Haziran 1920’de başlayan Yunan işgalinden Yeşilyurt Köyü de çok olumsuz etkilenmiştir. Çünkü Hasan Kâhya’nın Alaşehir’in önemli Kuvvacılarından olduğu Yunanlılarca bilinmekteydi.²⁶ Hasan Kâhya’nın ismini taşıyan başka bir torunu Hasan Kâhya Dönmez’den de (yaş 61) önemli bilgilere ulaştık. Yeşilyurt’u işgal eden Yunan kuvvetleri, karargâhlarını Asma Köprü’nün üstüne kurdular. Köyde yaşayan 12 hanelik yerli Rumlardan da bilgi alarak, özellikle Kuvvacı olan ailelere baskı ve zulüm yapmışlar, Milli Mücadele taraftarı olanların dükkânlarını tarlalarını özellikle yağma etmişlerdir.²⁷

Birinci İnönü Muharebesi öncesi düzenli orduya katılmayarak TBMM Hükümeti’ne isyan eden Çerkez Ethem’in Yunanlılara sığındıktan sonra Alaşehir’den Yunan ordusu için erzak topladığına şahitlik etmiş Killikli Sağır Ahmet (Arıkan)’ın torunu Mustafa Arıkan’a anlattıkları da

²⁵ Caber Fakıllı Köyü’nden Mehmet Şentürk (Yaş 76) ile yapılan görüşme, 13.08.2020.

²⁶ Yeşilyurt Köyü’nden Emekli Öğretmen Ceyhan Ortaç (Yaş 55) ile yapılan görüşme, 31.08.2020.

²⁷ Yeşilyurt Köyü’nden Hasan Kâhya Dönmez (Yaş 61) ile yapılan görüşme, 14.08.2020.

tarihe not düşülmesi gereken önemli bir bilgidir. Çerkez Ethem, Killik Köyü'ne gelip bütün koyunların toplanarak tren istasyonuna getirilmesini emretmiştir. Burada toplanan koyunlar, Afyon'daki Yunan ordusuna gönderilecektir. Killik köylüleri hem geçim kaynakları olan hayvanlarından olmamak hem de mallarını düşmana vermemek için koyunların bir kısmını Killik'in üstünde yer alan Serinyayla Köyü'nün Atlı Dere denilen mevkiine saklamışlar, geri kalanları tren istasyonuna getirmişlerdir. Bu esnada Gevurtepe denilen yüksek bir noktadan dürbünle olup biteni izlemiş olan Çerkez Ethem, koyunları saklayan çobanları Killik Tren İstasyonu'na getirtip, kırbaç ile dövmeye başlamıştır. Çobanlardan duyma engelli olan Sağır Ahmet'in kırbaç darbelerine hiç tepki vermemesi, Çerkez Ethem'i daha da hiddetlendirmiştir. Çünkü Çerkez Ethem, Sağır Ahmet'in kendisini protesto ettiğini düşünmektedir. Köylüler durumu anlatınca Çerkez Ethem, Sağır Ahmet'i kırbaçlamayı bırakmıştır.²⁸



Alaşehir yangınında harap olan Hastahane (Albert Kahn Koleksiyonu)

²⁸ Killik Köyü'nden Emekli Tarih Öğretmeni Mustafa Arıkan (Yaş 65) ile yapılan görüşme, 30.08.2020.

Alaşehir'in kent merkezinde de Yunan askerleri yerli Rumlarla birlikte Türk halkına her türlü eziyeti işgal yılları boyunca devam ettirmişlerdir. Bu haksızlıklar karşısında Alaşehir halkı Eczacı Fethi (Baytan)'ın liderliğinde Yunanlılarla alışveriş etmeme boykotu başlatmış, fakat Yunanlıların çok ağır işkencelerine maruz kalan Fethi Bey, ölümden ancak Alaşehir'i terk ederek kurtulabilmişti. Rumların suçlu iken Yunan işgal makamlarınca hoşgörü ile karşılanmasına, bu kadar da hukuksuzluk olmaz dedirtecek bir olay Alaşehir'de yaşanmıştır. Alaşehir'de sokak ortasında yerli bir Rum eşkiya, bir Türk'e saldırıp döverek ve cebindeki tüm parayı zorla aldı. Olay sonrası her iki kişi de Yunan askerlerince karakola götürüldü. Burada mazlum Türk derdini anlatırken Yunan askerlerinin alaycı tavırları arasında, parayı gasp eden suçlu Rum tarafından karakolun içinde öldürüldü. Daha sonra katil Rum, hiçbir şey olmamış gibi karakoldan çıkıp gitti. Bu ve bunun gibi nice acı olay Mustafa Kemal'in askerleri 5 Eylül 1922'de Alaşehir'e gelinceye kadar devam edecektir.²⁹

5. Kurtuluşa Doğru

Sakarya Meydan Muharebesi'nden sonra yaklaşık olarak bir yıl titizlikle süren taarruz hazırlıkları tamamlanmış ve Türk ordusu 26 Ağustos 1922 günü Mustafa Kemal Paşa'nın emriyle saldırıya geçmiştir. Alaşehirliilerin iki yıldan fazladır yolunu gözlediği "Kemal'in Askerleri" harekete geçmişti ve kurtuluş günü yaklaşmıştı. 30 Ağustos Başkumandanlık Meydan Muharebesi'nde Türk ordusundan ağır bir darbe yiyen Yunanlıların hızla geriye doğru çekilmesiyle birlikte Alaşehir'deki Yunan işgal kuvvetleri terör estirmeye başladılar. Yunan Başkumandanı Trikopsis, 1 Eylül'de esir edilmiş ve Uşak kurtarılmış, şimşek gibi ilerleyen Türk süvarileri 3 Eylül'de Selendi, 4 Eylül'de Sarıgöl ve Kula'yı kurtarmıştı. Düşman süngüsünden kurtarılmaya başladığı Alaşehir'e gelmişti. 4 Eylül 1922 günü saat 13.45'te Batı Cephesi Kumandanı İsmet Paşa, Birinci Ordunun Menye-Matarlı-Alaşehir'e varmasını, 6 Eylül günü Alaşehir Çayı boyunca düşmanı temizleyerek Salihli'ye ulaşmasını ve orada Gediz vadisi kuzeyinde İkinci Ordu ile birleşmesini emrediyordu. Bu emre binaen Birinci Orduya bağlı 5. Süvari Kolordusu, Kemaliye, Menye, Taytan

²⁹ Metin, **Milli Mücadelede Alaşehir**, s. 111.

köylerine ulaştı. Birinci Süvari Kolordusu da Kula-Salihli istikametinde kendisinden hızla kaçan Yunan birliklerini temizliyordu.³⁰

5 Eylül'e gelindiğinde Alaşehir, Anadolu'nun içinden kaçan başıbozuk Yunan askerleri ile doldu taşı. Yunan komutanları, Kula-Alaşehir arasındaki tepelerden gelen Türkleri durdurmak için çeşitli önlemler almaya çalıştı fakat bunlar nafiye direnişlerdi. Türk süvarisi sel olmuş dağları dereleri aşıp geliyordu. Alaşehir'de bulunan General Franko, Kula'dan Alaşehir Ovası'na inen geçit noktalarının tutulması, böylece Yunan piyade kuvvetlerinin Alaşehir'in batısına Salihli'ye doğru emniyetle geçmesi emrini veriyordu. 4 Eylül akşamına doğru Kemaliye'ye ulaşan 1. Süvari Tümeni, Alaşehir'in baştanbaşa yandığını çaresizlik içinde uzaktan görebiliyordu. Alaşehir'den geçip Salihli'ye kaçan 31. Yunan Alayı'nın komutanı Stavridis, Alaşehir İstasyonundan ilerlerken birçok Türk sivile ait cesedin yanmış halde korkunç şekilde koktuğuna, ama bunlara bakacak vakitlerinin olmadığına, aceleyle dumanlar arasından geçtiklerine dikkat çekmiştir. Belki Yunan komutanını yanmış cesetler ve yangın ilgilendirmiyordu ama Türk 2. Kolordusu, Alaşehir'i yangından kurtarmak için görevlendirilmişti. Fakat 1. Ordunun emri 2. Kolorduya geç ulaştığından (0 günlerde telgraf hatları ya düşman elindeydi ya da tahrip edilmişti) Tümenler, 5 Eylül günü saat 13.00'dan itibaren harekete geçtiler. Türk Süvarileri, Alaşehir'e ulaşırken Eşme ve Kula yönünde geçtikleri pek çok köyü yakılmış buldular. Köylüler, yiyeceklerini ve hayvanlarını kaybetmiş perişan haldeydi.³¹

Eşme ve Kula istikametinden yürüyüşte olan 7 ve 8. Tümenler, Bebekli ile Güneyköy üzerinden demiryolunu takiben Alaşehir'e sevk edildi. Sarıgöl'deki 4. Tümen de Sarıgöl-Alaşehir şosesi üzerinden ilerlemekteydi. Bu tümen Mahmutlar köyü sırtlarında Yunan artçıları ile küçük bir çatışmaya girdi. Yunanlılar arkalarında 12 ölü ve köylülerden topladıkları araba, eşya ve koyun sürülerini bırakarak kaçtı. Toplanan eşya ve hayvanlar perişan haldeki köylülere dağıtıldı. Albay Sabri Bey (Erçetin) komutasındaki 4. Tümen, yürüyüşüne devam ederek Sarıkız Kaplıcalarına ulaştı. Aynı günün sabahı 4. Orduya bağlı 3. Kafkas Tümeni de Yeleğen-Alaşehir şosesini hiç durmadan yürümüş, Burgaz'ın 8 km doğusundaki Patlak köyüne ancak varabilmişti. Yani Alaşehir'e varmak

³⁰ Ömer Metin, **Milli Mücadelede Alaşehir**, Kriter Yayınları, İstanbul 2019, s. 124-125.

³¹ Teoman Ergül, **Kurtuluş Savaşında Manisa**, Kebikeç Yayınları, Ankara 2007, s. 471.

için Türk ordusu elinden geleni yapıyor, sadece 2. Kolordu değil 4. Kolordu da Alaşehir'i bir an önce kurtarmak için ilerliyordu. Ali Hikmet (Ayerdem) Paşa komutasındaki 2. Kolordu, 5 Eylül 1922 günü akşama doğru Alaşehir'e girdi. Bereketli ve zengin bir ovada kurulmuş olan Alaşehir'e giren Türk ordusu tamamen harabeye dönmüş bir manzara ile karşılaştı. Birinci Ordu Kumandanı Sakallı Nurettin Paşa, akşam saat 8'de düşmanın terk ettiği kamyon ve arabalarla dolu yollardan Alaşehir'e vardı. Saat gece 12'de Batı Cephesi Kumandanlığı'na gönderdiği raporda, 5 Eylül 1922 saat 17.00'da Alaşehir'in kurtarıldığını fakat şehrin ve ova köylerin tamamının yakıldığını ifade etmiştir. Ayrıca Yunanlıların bu yakma-talan işini önceden planlayarak milli servetimizi yok etmeyi amaçladığını, bu nedenle bundan sonraki süreçte Türk milletinin hakkının Yunan'dan alınması için gereken siyasi teşebbüslerin yapılmasını teklif etmiştir.³²

Önce Alaşehir daha sonra Salihli, Turgutlu, Aydın ve İzmir kurtarıldı ama Yunan hep önden kaçtığı için geçtiği yerlerde akla hayale gelmeyecek insanlık dışı hareketlerde bulunmayı daima sürdürdü. Salihli'den itibaren Türk ordusu yetişti ve Yunan zulmünü en aza indirgemeyi başardı. Fakat Alaşehir'e yetişemedi, Anadolu tarihinin görmediği bir yangın-katliam yaşandı. İki yıl süren Yunan işgali boyunca, Adile isminde Alaşehirli genç bir kız vardı. Her gün büyük bir ümitle Alaşehir'in doğusundaki dağlara bakar ve annesine "Kemal'in askerleri gelecek bizi kurtaracak " derdi. 4 Eylül günü Yunan vahşetine kurban gidenler arasında Adile de vardı. 5 Eylül günü Kemal'in askerleri Alaşehir'i ve Adile'nin anasını kurtardı ama Adile şehit oldu!³³

Yunan mezalimi toplam nüfusa oranlandığında Milli Mücadele'nin en çok zarar gören şehri olan Alaşehir, Haziran 1920'den Eylül 1922'ye kadar iki yıldan fazla bir süre Yunan işgalinde kaldı. Her yerde olduğu gibi burada da yerli Rumlar ve Yunan işgal kuvvetleri, sivil halka akla hayale gelmeyecek işkence ve zulüm yaptılar. Fakat en acı olaylar ve nesilden nesile anlatılarak, Alaşehir gençliğine unutturulmaması gereken insanlık dışı muameleler, 4-5 Eylül 1922'de Alaşehir Türklerine karşı yapıldı. Yunan askerlerinin kaçarken yaptıkları, daha önceki dönemlerdeki zulümler karşısında tüyler ürpertici ve bir o kadar da iğrençtir. Alaşehir'deki Türklere iki yıl boyunca türlü türlü fenalıklar

³² Ergül, **Kurtuluş Savaşında Manisa**, s. 472.

³³ Ömer Metin, **Milli Mücadelede Alaşehir**, Kriter Yayınları, İstanbul, 2019, s. 126-127.

yapan şehirdeki yerli Rumlar ile askerler, 30 Ağustos günü Dumlupınar'da Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğindeki şanlı Türk ordusunun Yunan işgalcilere kesin bir darbe vurması karşısında çılgına döndüler. Birkaç gün içerisinde Alaşehir'den söküp atılacaklarını anladıklarından hemen o gün şehrin ileri gelenlerini tutuklamakla kalmamışlar yağmaya da başlamışlardır. Tabii ki tüm Yunan askerlerini ve yerli Rumları toptan yağmacı ya da katliamcı ilan etmek bizim geleneklerimize yakışmaz. Nitekim Alaşehir'deki bu kadar cani düşman askerleri arasındaki bir Yunan subayı, 3 Eylül 1922 günü sabahı şehrin ileri gelenlerinden bazılarını Alaşehir'i yakmakla görevli bir taburun gelmekte olduğunu ve herkesin başının çaresine bakması gerektiği tavsiyesinde bulundu. Bu söylem insani bir duygu ile yapılmış olabileceği gibi şehirdeki Türklerin moralini bozmak üzere art niyetli söylenebileceğini de göz ardı etmemek gerekir.³⁴



Yangından sonra Alaşehir (Albert Kahn Koleksiyonu)

6. Alaşehir Yangını

Alaşehir'in yakılmasında yerli Rumlardan Diyamandopulos ve arkadaşları görev aldı. Yunanlıların yaktığı şehir ve kasabaları, özel yangın birlikleri ateşe vermişlerdir fakat bunlara yön, yol gösteren o

³⁴ Kamil Su, **Manisa ve Yöresinde İşgal Anıları**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, II. Baskı, Ankara 1986, s. 104-105.

bölgedeki yerli Rumlar olmuştur. Yunanlıların Ege Bölgesi'ndeki fenalıklarını bizzat yerinde inceleyen Falih Rıfki Atay'a Alaşehirli bir ihtiyar, bugünkü Sarıkız tesislerinin olduğu bir barakada, şehirdeki yangın felaketinin başlangıcını şu şekilde anlatmaktaydı:

“Yunanlılarda ayın otuz birinci günü (31 Ağustos 1922) bir telaş görüldü. Fakat Afyon düşünce hiddetten gözleri döndü. Kapı kapı dolaşıp bin beş yüz kasabalıyı tutukladılar, kâh trenle, kâh yaya İzmir'e doğru götürdüler. Baktık ki sokaklardan bayraksız, borusuz bozgun taburları geçiyor. Dört gözle bizim süvarileri beklemeye başladık. Yerli gâvur kuduz gibi üstümüze saldırdı. Eylül'ün dördünde kasabaya on yerden ateş koydular. Arkasından bir sert rüzgâr çıktı. İşte böyle kül olduk.”³⁵

Yunan askerleri Alaşehir'i yakmayı planladıkları için 4 Eylül sabahtan itibaren sokağa çıkma yasağı koyup suyollarını da kestiler. Devamında ise şehri 10 yerinden ateşe verdiler. Yangını söndürmeye çalışan Türkleri ise kurşuna dizdiler. İlk başta gaz ve benzin ile başlatılan ateş, Yunanlıların şehirleri yakmak için oluşturduğu yangın postaları tarafından yağlı paçavralarla kısa zamanda genişletildi. Yıldırım Beyazıt'ın fethettiği ve “ne Alâ Şehir” dediği güzelim Alaşehir, 4.550 ev ve bina içindeki tüm varlığıyla iki günde yandı ve bir enkaz yığını haline geldi. Alaşehir yangını esnasında ateş içindeki evlerden kaçıp canını kurtarmak isteyenlerden birçoğu ya evlerin içinde yanarak ya da yangın postaları tarafından vurularak şehit düştü. Yangın başladıktan sonra şehirde dükkân ve evlerde yağma ve soygun başladı. Genç kızların ırzına geçildi, bir Yunan subay geriye kalan Türk kadınlardan 300 kişilik bir kafile yapıp tren istasyonuna götürdüğü esnada bunların üstüne Yunan makineli tüfek bölüğü tarafından yaylım ateşi açıldı. Alaşehirli bu kadınlardan büyük çoğunluğu şehit düştü ve sadece 80 kadar kadın dağlara kaçabildi.³⁶

Kurtuluş Savaşı'nı yakından takip eden, Mustafa Kemal Paşa'nın yakın arkadaşlarından yazar Ruşen Eşref, Alaşehir'deki vahşet ile ilgili şu notları düşmüştür: Yunanlıların bu kasabada yaptıkları çok kanlı, çok barbarcadır. İstasyonda bir ev içerisinde yakılan 30 Müslümanın kömür olmuş cesetleri, Kasap Taşçı Mehmet'in eşinin göğsüne barut doldurularak yakılması, bir dal parçası ayırır gibi iki yaşında bir çocuğun bacaklarından ayrılarak ateşe atılması, kızının namusunu

³⁵ Falih Rıfki Atay, **İzmir'den Bursa'ya**, Atlas kitabevi, İstanbul 1974, s. 77.

³⁶ Su, **Manisa ve Yöresinde İşgal Anıları**, s. 106.

korumak için vücudunu onun vücuduna siper yapan Ali Oğlu Mehmet'in şehit ediliři gibi binlerce facia, Yunan zulmünün ne demek olduğunu ortaya koyan delillerdir.³⁷



Yangında harap olan Ortodoks kilisesi(Albert Kahn Koleksiyonu)

Alaşehir üzerine düşen bu zulüm, ateş, işkence ve kötülükler şehir halkını kin, nefret ve korkuyla doldurmuştur. Malı, mülkü ve namusu zarar gören Alaşehir halkı, Türk askeri gelip kendilerini kurtardıktan sonra öç alma duygusuyla yanıp tutuşmaya başlamıştı. Alaşehirli, İzmir'in kurtarılışından sonra İç Anadolu'ya götürülen Yunan esirleri tek tek inceliyorlar ve kişisel davası oldukları Yunanlıların üzerine yaralı bir kaplan gibi atılıyorlardı. Uluslararası savaş kaidelerine göre esirlerin güvenliği Türk askerlerinin güvencesinde olmasına rağmen çoğu kez canı yanan Alaşehirli, kendisine ya da ailesine zarar vermiş olan bir Yunan askeri veya yerli Rum gördüklerinde intikamlarını alıyorlardı.³⁸

Yunanlıların, Alaşehir ve civarında yaptığı insanlık dışı muameleler, insanlık tarihinin en eski çağlardaki barbarlık dönemlerini bile mumla aratacak seviyeye ulaşmıştır. Olaylara şahitlik eden bir yabancı gözlemcinin raporunda; üç yüz kişilik bir kadın kafilesi Yunanlılarla beraber götürölmek istenirken kadınların karşı koyup

³⁷ Ruşen Eşref, **Anadolu'da Yunan Zulüm ve Vahşeti**, Ankara 1922, s. 107.

³⁸ Metin, **Milli Mücadelede Alaşehir**, s. 129.

kaçmaya kalkmaları sebebiyle üzerlerine makineli tüfek ile ateş edildiği, yetmiş iki kadının diri diri ateşe atılıp yakıldığı ve sadece yirmi civarında kadının kurtulabildiği bilgisi yer almaktadır. Bundan başka yangın külleri üzerinde çıldırmış vaziyette şarkı söyleyip oynayan 14 kız gördüklerini de rapora eklemişlerdir. Alaşehir yangınından sonra Uluslararası Kızılhaç ve Çocuk Esirgeme Birliği'nden Ege Bölgesi'ne gelen iki temsilci, Alaşehir'deki vahşet için şunları ifade etmişlerdi:



Yangında harap olan Çarşı Camii ve çevresi (Albert Kahn Koleksiyonu)

“Her ikimiz 1916 yılından beri birçok felakete tanık olduk. Şimdiye kadar buradaki harabelere yaptığımız ziyaretler kadar acı verici bir görevle karşılaşmadık. Hiçbir yerde halkın yüzlerinde okunan korku ve dehşet izlerine benzer acıklı bir görünüşe rastlamadık. Bu görünüş karşısında istemeyerek Pompei ve Mesina harabelerini (yanardağ ve depremde yaşananlar) hatırladık. Fakat bu iki şehrin harap oluşu doğal sebeplerden olduğu halde savaş meydanından çok uzaktaki Alaşehir ve civarının tahribatı, olayları gözleriyle görenlerin tanıdıklarına ve söylediklerine göre yirminci yüzyılın ortasında Hristiyanlar tarafından planlı bir biçimde yapılmıştır. Avrupa’da buna “savaş gereği” diyenler

bulunabilir. Fakat biz bütün vicdani kanaatimizle söylüyoruz ki, böyle bir varsayımı kabul edemeyiz.”³⁹



Bir okul harabesinin pencerelerinden Alaşehir
(Albert Kahn Koleksiyonu)

Bundan başka TBMM tarafından oluşturulan ve Batı Anadolu’da yapılan zulümleri araştıran Tahkik-i Mezalim Komisyonu’nun Alaşehir faciası hakkında düzenlediği 1 Ekim 1922 tarihli raporda şu tespitlere yer verilmiştir:

“Eylül başlarında Alaşehir, Kasaba (Turgutlu) ve Manisa’da Yunan ordusunun yangın ve katil hareketleri en yüksek derecesini bulmuş, 3 Eylül’de Alaşehir komutanı tüm Hristiyan halkı ve askeri toplayarak facia planını düzenlemiştir. Bu facianın düzenlendiğini Müslüman halka her türlü vesilelerle Hristiyanlar söylemişlerdir. Eşraftan Musa Zade Eyüp Hilmi Efendi’ye bir Yunan subayı facianın kararlaştırıldığını, tahrip taburları bulunduğunu önceden haber vermiştir. Alaşehirli Rum kadınlar

³⁹ Metin, **Milli Mücadelede Alaşehir**, s. 130.

da öğretmen Nedime Hanım'a, katliam için teşkilatlar kurulduğunu ve kilisede alınan kararlarda yangın, yağma ve öldürme planları yapıldığını söylemişlerdir.

4 Eylül Pazartesi, Alaşehir'de kalan Yunan taburu yerli Rumlarla beraber çeşmelerin başını tutmuş, halkı evlerine sevk ettikten sonra posta posta evlere girerek geniş ölçüde yağma, işkence ve öldürme işine girişmişlerdir. Aynı gün öğle vakti yangın kasabanın on yerinde birden başlamış, bombalar, yağlı paçavralarla yangın sürdürülmüş, kaçanların çoluk çocuk, kadın birçoğu istasyona sürüklenmiştir. Bunlar elliser yüzer kişilik kabileler halinde yürütülerek ileriye götürülmüşler, postadan postaya teslim edilerek ve geriye kalan ihtiyarlar ile çocuklar süngü ve kurşunla öldürülerek ekmezsiz, susuz hatta çamur birikintilerini içme girişiminde bulunanlar bile süngü ile yasaklanarak dört gün sürüklenmişlerdir.



Yangın sonrası bir ağaç kovuğuna sığınan Alaşehirli (Albert Kahn Kol.)

Tabak Ali kızının ifadesinden, kendisinin de içinde bulunduğu üç yüz kişilik bir kafileden yoldaki öldürme ve işkence yüzünden Manisa'ya ancak on iki kişinin yetişebildiği anlaşılıyor. Bu kafilelerden en büyük faciayı yaşayan genç ve güzel kızlardan oluşan iki yüz kişilik genç kız kafilesidir. Bu kafilenin içinde kendisini yüksek bir duvardan atmak suretiyle kurtulan öğretmen Nedime Hanım'ın anlattıkları içler acısıdır. Onun anlattıklarına göre kadınlar bileklerinden ve saçlarından büyük bir vahşetle sürüklenmiş ve her genç kız beş on yunan askerinin saldırısına uğramıştı. Kendisi ise تنها bir bahçeye atladıktan sonra süngü ile parçalamış, can çekişen ihtiyarın başı altına küçük vücudunu peştamal ile sararak yastık haline koymak suretiyle kurtulduğunu söylemiştir.”⁴⁰

Mustafa Kemal Paşa'nın askerleri karşısında 30 Ağustos Meydan Muharebesi'nde bozguna uğrayıp Türk topraklarını yakıp yıkan Yunan askerleri ile ekmeğini yedikleri vatana ihanet eden yerli Rumların giderayak Alaşehir'de sebep oldukları tahribatın acı faturasını da değerlendirmek gerekmektedir. Alaşehir, zengin bir geçmişe sahip şirin bir Batı Anadolu şehriydi. Kurtuluş Savaşı başlarında memleketi düşmandan kurtarmak için yapılan bazı çalışmalara da ev sahipliği yapmış, Kuvâ-yı Milliye'nin öncülerinden olmuştur. Ekonomik yönden çok zengin kaynaklara sahip olan şehir, yangında büyük kayıplara uğramıştır. Şehirde bulunan 4.500 evden sadece 100 tanesi kurtulabildi, geri kalanların hepsi kül oldu. Ayrıca şehirde bulunan 10 cami, 20 mescit ile tüm resmi ve özel binalar, yapılar yandı. Bu güzel şehirde incelemelerde bulunan bir yazar şehrin içler acısı halini anlatırken;

“Burada gördüğüm manzaranın yürekler acısı durumunu ve dehşetini anlatamam. Zengin ve bayındır Alaşehir, baştanbaşa yanmış ve şimdi bir yığın taş ve kömür yıkıntısı halinde duruyor. Bütün halk sokaklarda kalmış, herkes evinin yıkıntıları arasında başını sokacak bir yer arıyor, kimi taşları istif ediyor, kimi kül ve odun yığınları arasında yarı yanmış eşyalarını kurtarmaya çalışıyordu.

Şehirde yiyecek ve içecek hiçbir şey yoktu. Şehrin köpekleri bile sokaklarında uzanmışlar, acı acı bağıryorlardı. Ben hayatımda bu kadar içler acısı ve feci bir manzara görmemişim” diyerek, 20. yüzyılda Alaşehir'de yaşanan insanlık dramına vurgu yapıyordu.⁴¹

⁴⁰ Metin, **Milli Mücadelede Alaşehir**, s. 131.

⁴¹ Su, **Manisa ve Yöresinde İşgal Anıları**, s. 109.

Yunan zulmü sadece şehir merkezini değil, Eşme-Alaşehir yolu üzerindeki ova köylerini de yakmıştı. Yani Alaşehir ovasında yaşayan halk, evini, hayvanlarını, yiyeceğini kısaca her şeyini kaybetmişti. Köyleriyle beraber Alaşehir'in maddi kaybı o günkü para ile 40 milyon lira civarındaydı ki, bu rakam dönemin şartlarında çok büyük meblağ olarak kabul edilmekteydi.⁴²

7. Ruşen Eşref'in İzlenimleri

Ruşen Eşref, "Anadolu'da Yunan Zulüm ve Vahşeti" eserinin "Alaşehir'in kanlı facialarına ait bir mektup 6-7 Eylül 1338 (1922)" kısmında Alaşehir'e dair yürekleri dağlayan olayları ve izlenimlerini dramatik bir üslupla ortaya koyar:

"Alaşehir... Seni her kim görse yüreği kan ağlayacak... Levent kavaklarının rahat yeşilliği altında sen kapkara bir facia imişsin... Zulmün en dokunaklı kurbanı meğer senmişsin..."



Yangın sonrası Alaşehir (Albert Kahn Koleksiyonu)

Allı, morlu peştamallardan etekler içinde çiçek gibi kadınların başucunda nevhagerlerin (ölü ağlayıcısı) olmuş. Dağlarda iki gün iki gece can havli geçirdikten aç ve çıplak bekleştikten sonra artık yıkıntılara iniyorlar, viranelerle, kendi kendileriyle konuşuyorlar. Kimi omzunda

⁴² Su, **Manisa ve Yöresinde İşgal Anıları**, s. 110.

yanık bakraçlar taşıyor, kimi bağına ufacık bir çocuk basmış, kiminin kucağında yırtık bir bohça, kiminin iki elinde yeşil desti... Bir sokaktan bir sokağa dalyorlar, ne bulacaklar? Ev yok, eşya yok, ekmek ve dükkân kalmamış... Yalnız çeşmelerden sular geliyor. Bu bela vurgunlarından birçoğuna “Yedi Veliler” türbesinde rastladım. Bu türbe, Şeyh Sinan avlusundadır ve Şeyh Sinan Camii ateşten kurtulmuş biricik mabettir. Yeşil ağaçlığın kucağındaki beyaz minaresi bütün acıklı olayı seyretti.

Şikâyetçi kadınlar velilerin başuçlarında, eteklerine inildeşiyorlar. Bunlardan bir kısmı onların kudretine afetten, kurtuluşlarına hayran... Bazıları da şehirden yardımlarını esirgedikleri için kızgın, şimdi hiç olmazsa sağ kalan dertli canlara onlardan merhamet ve teselli diliyor. Kimi de hamd ve şükür için gelmiş: “Malımız gittiyse de canımızı başışladınız. Bizi bizimkilere kavuşturdunuz” diyor.

Fakat yalnız ve bağı açık o anayı, ıslak gibi tülbent başörtüsünü kulaklarından ensesine atmış o güzel gözlü ana... Onun sesini unutamıyorum, o, ne yardım, ne mucize, ne teselli, hiçbir şey istemiyordu. Hasret ödü ciğerlerini kavuruyordu ve buraya ah ve vaha gelmişti. “Yirmi yaşında, alı başında gönce gülüm Adilem. Benim dili tatlı gözü nurlu Adilem...” diye dizlerini dövüyordu.



Yangın sonrası Alaşehir (Albert Kahn Koleksiyonu)

Sonra bize bakıyordu, fakat gözleri yalnız o hayali görüyordu:

“Ah sana yanma mıyım? Şehrin gülü Adilem. Akranlarınla güler oynardın, Kemal’in askerleri şuradan çıkagelecek der beklerdin. Başını kaldır da gör? Kemal de burada” diyor ve subaylara dönerek:

“Üç saatçik daha tez varaydınız, anam, ah cennet hurisi Adilem” diyordu. Ellerini dizlerini dizlerimize sürüyor:

“Şükür sizleri gösteren Allah’a. Sizler de ana kuzuları civanlarsınız” diyordu. Sözleri ve duaları hep hıçkırık, bu türbeden kaçtım.

Yolun karşısında bir köre rastladım. Ceketinin iç ve dış ceplerinden “Sarı Kız” suyu şişelerinin yaldızlı başları çıkıyordu... Eli bir hüznü kadının omuzunda yürüyordu. “Bunların en mutlusu belki de budur” dedim, çünkü yanan şehri görmemişti. Gözleri korkunun yüzler ve vücuttaki takallüsünü (gerilip büzülme) görmedi. Fakat bunun kulağında çığlıkların ve silah seslerinin yankısı yok mu? Burnunda giysilere sinen ve havaları bürüyen is ve leş kokusu yok mu? Bu dağlara, kim bilir ne zahmetle taşıdılar. Görenleri bile körleştiren o zifiri yamaç ve uçurumlardan bunu nasıl atlattılar.

Rehberi ile yolcuların duyacağı kadar yüksek sesle konuşuyor:

“Doğru doğru ezan okuyamaz olduk. Türk oğlu sesi kısılmışa, dini vurulmuşa döndü...”

Kadın diyor ki:

“Biz yandık. Ama Allah’ta Muhammet Ümmetinden geçti mi?

“E, Allah bu, ahı yerde komadı”.

Kerpiçlere gömülü boy direkleri hâlâ birer matem çırağı gibi tüten duvarlar arasından geçtim. Nasılsa ateş almamış bir iki evin pencerelerinde küçük küçük bayraklar sallanıyordu. Bu çöl içinde bunları nerelerden buldular? Bunları şimdiye kadar nerelerde sakladılar? Bu esirlikte kalmış Türklere kendi eski günlerini andıran son teselli belirtileri gibi hangi sandıklar dibinde bin helecanlarla gizli kaldı? Tam serbest havayı görecekleri gün harabeler arasında kaldılar. Şimdi kanlı yaşları andırıyorlar. Ürkmüş ve sevinmiş Alaşehirliyle yaşlı şenlikleri hatırlatıyorlar. Bunların altında bellerine Yunan kasaturaları asmış çocuklar oynuyor, gördüklerini gözleri büyüye büyüye birbirlerine anlatıyorlardı arkamızdan;

“Yaşasın Tükler” diye bağıştılar ve içlerinden biri:

“Yürüyelim, ecdadımız bu yollardan yürüdü.

Bu toprakta nice aslan kemikleri çürüdü”

şarkısını okudu. Bunu hâlâ akıllarında tutuyorlar mıydı? Yunan serdarları zafer toprağı sandıkları Türk Küçük Asya'sının yabancıya ne girdap olduğunu şu çocuğun ağzından ve şu pencerenin renginde göreydi ve duyaydı... Her kurtulmuş şehir, hatta köyde bu çocukların yıkıntı ve ziyandan, ölüm ve yağmadan daha kuvvetli sevinçleri ruha ümit ve tazelik veriyor.



Yangın sonrası Alaşehir (Albert Kahn Koleksiyonu)

Benli Bahçe meydanlığında bir kadına rast geldik. Omuzunda bir küfe vardı. Bizi görünce indirdi:

“Yiyin evlatlarım, afiyetler olsun, içiniz serinlesin. Sizlere kısmetmiş,” diye hepimize dallara asılı renkli razakı salkımları dağıttı. Sanki hasretini çektiğimiz toprakların ilk hediyelerini aldık... Bir sılanın tadına ilk defa dudak sürüyoruz. Kadın para kabul etmedi. Bu küfeleri taburlara nezretmiş, hararetli askerlere sebil gibi dağıtıyor.

“Çok şükür, sizleri gördük a... Paranızı nidelim. Bizi köpeğin elinden kurtardınız... ve lakin...

Yazma tülbindine gözlerinin yaşını silerek:

“Malımı sürdürdüler benim... Bizimkiler alsa milletimiz yedi derim, gel gör ki köpeğe gaptırdık...” dedi. Ağlaya söylene küfesini omzuna vurdu.

Cami-i Kebir mahallesinin sokaklarından birine saptık. Bir evin hâlâ tüten kalıntısı içinde bir kadınla bir delikanlı durmadan toprağı eşeliyorlar.

Kadın dedi ki:

“Şu toprağa on iki sekizlik gömdümdü de...”

“Sekizlik nedir?”

Yanmış bir çil ikilik uzattı:

“Dördünü bulduk. Kalanı yok”

Daha ilerde gayet büyük duvarlar arasında kaldım. Bunlar, daha iki gün önceki mamurenin konaklarıydı. Duruşları hâlâ eski Türk stilinden nişan veriyordu. Ocak oyunları havada asılı kalmış tepelerinde alçı nakışlı Türk biçimi külahlar dam kenarlarında medrese bacalarını andırır bacalar iki kat uzamış gibi duruyor.

Bunlardan birinin önünde ihtiyar bir kadın:

“Şu evin on sekiz odası vardı. Her gün elimde idi. O eski şalları; o çeyizlik bezleri bir göreydiniz siz...” diye acındı. Şimdi sahipleri dağlarda esvapsız ve yataksız kalmışlar, üç gündür bağlara yaklaşıp üzüm koparamamışlar. Bu evlerin altında şişkin domuz leşleri, bacakları ve kokuları havada, mahzenlerden çıkmış hayal üstü fareler gibi yatıyor, bütün bu moloz dolu yollar ve feci viranelere ürkütücü bir zehir etkisi dolduruyordu. O sırada sığındığı evi kül olmuş çaresiz bir kedinin yıkıntılar arasında uzanmış yattığını gördük.

Zavallı hayvan insanlardan dehşet duyuyor gibiydi. Kendisini tutmak üzere ilerledim. Fakat beyhude idi. İnsanoğlu hakkında bir takım yeni ve esrarlı bilgiler edinmiş gibiydi. Küçücük dimağı; cam gibi gözleri yeryüzünün en korkunç yarattığı gövdesi ayakta duranlar olduğunu tamamıyla öğrenmişti. O kadar açık bir tikslenme ile gerile gerile büzüldü ve öyle ümitsiz bir inilti çıkardı ki; “İnsanlar mı?... Sizlere gelmek mi?...” diyen nefretli bir söz söyledi sandım?

-Fakat bu muhakemen bize ait değil yavrum. Sana süt veren, ciğer Türklerdi. Sivri tırnaklarıyla bizim ipekli minderlerimizi örselerdin. Vücudunun şehvetli gerinmeleri ve türlü türlü nazlarını Türk kucaklarına gösterirdin. Tüylerini okşayan; minimini alının kaşıyan onların merhametli ve koruyucu elleriydi. Seni bu hale, sahiplerine birlikte, evleri ve yiyecekleriyle beraber Yunanlılar koydu.

Beni anlıyorsa bile yine çıkmıyordu; karanlığa kaçtı, derin gibi gözükken küçücük siyahlıkta iki ürkek cam parıltısından ibaret kaldı.

Bütün Alaşehir'in acılarını bu kedi benimsemiş gibiydi.

Bizim bu halimizi aksakallı Türk de görmüştü, yanıma sokuldu:

“Bak anla; hayvana bile zulümleri dokundu. Adam Yunan ateşiyle yanan farelere bile acıyor. Oğlum, yaptıkları dille tarif edilmez...” dedi.



Yangın sonrası Alaşehir (Albert Kahn Koleksiyonu)

Kaçkınlardan çok kayıp veren bir grup önce Alaşehir'den geçmiş. Tüfek dipçikleriyle kapıları kırmış; önlerine çıkanlara süngü çekmiş: "Ekmek; ekmek... para, para" dermiş.

En küçük itiraz kanla sonuçlanacağı için zavallılar bunlara istediklerini vermişler. Fakat ikinci tümen, ki bitkin olarak kaçıyormuş, şehrin eski surları önünde görülür görülmez, Yunan jandarmaları ve askerleri herkesi zorunlu emirle evlere sokmuşlar. Bela ve cinayet yangın ve yağma bulutu asıl bu imiş. Zebaniler sokak başlarını kamyonlarla örtmüşler. Kapıları açıp açıp içeriye makinelerle benzinler sıkırlar; yakıcı maddeler atarlarmış. Yerli Rumlar ve Ermeniler de bunlarla berabermiş. Dışarıya çıkanları kurşun yağmuruna tutarlarmış. Alaşehirli, kapıdan dışarıya çıksa kurşun, içeride kalsa alevler arasında biçare şekilde çıldırmış. Biçareler, odaların içinde duvarları deşmişler; kızlarını, kadınlarını evden eve kaçırmışlar. Bu delikler, yanık duvarlar ortasında hala görünüyor.

Böylelikle kaçarak; beş arşın duvardan kendini bahçeye atarak kurtulabilen iki kızla tanıştım. Biri öğretmen, biri de eşraf kızıydı. Halide Edip Hanım'ı (Adivar) arıyorlardı. Öğretmen olanı, Rumeli muhacirlerindendi. Süngü ile yaraladıkları ihtiyarın başı altında yastık ederek kurtulabilmişti. Vücudunun üstüne ihtiyarın sıcak kanlarının değdiğini hissetmişti.

“Beni beraber Atina’ya kaçırmak için beş on genç kız ve kadınla sürüye sürüye istasyona götürmüşlerdi” dedi.

Arkadaşlarından birini, ırzını teslim etmediği için bir Yunan neferi beş yerinden süngü ile yaralamış. Fakat kadın, canisinin gırtlığını bırakmamış; ikisi yan yana ölmüşler...

“S...yi de alacaklardı” dedi.

S... uzun kirpiklerinin gölgesi kadife gibi yumuşak iri yeşil gözleri olan bir kızdı. Yunanlılar onu da; üç arkadaşıyla Türk kıızı örneği diye götürmeye çalışmışlardı. Fakat duru tenli S... duvarlardan atlayarak dağa kaçmıştı.

On iki liralık krepdöşen, ibrişim aldım. Altı aydır gizli gizli çalışıp bayrak işliyordum. Bizimkilerin geleceği bize malum olmuştu. Evde beraber bayrak da yandı” dedi.

Bunlar okulda gizlice kızlara kırmızı beyaz kumaştan elbiseler dikmişler. Vatan şarkıları meşk etmişler. “Ordu geliyor” diye tepsilerle baklavalara hazırlanmışlar. Fakat okulda yerli Rumlar; iğnelerine varıncaya kadar bütün eşyalarını vagonlara doldurmuşlar. Giderlerken;

“Sizi burada oturtmayacağız. Alaşehir’de taş taş üstüne bırakmayacağız” demişlerdir.

Alaşehir’i ovanın ortasında tek parça bir enkaz yığını, tek parça bir ah vah haline getirmişler.

Bu viraneler içinde duyduğum her sesi bir kaydetseydim, yakınma kitapları dolar, gönüller kan olurdu.

Hepsi ne ise, ama mezarlardan ne istediler. Ne biçim aletler kullandılar ki eski Türklerin mermer kavuklarını, yok olmuş hatunların taş çiçeklerini bile biçtiler... Türk toprağından geleneği; anıyı da mı söküp atmak dilediler... İlerideki köyde ateşe verdikleri mezarlık, o simsiyah toprak ve taşlarıyla zulüm işkencesini bu kadar belirgin duyurmuyordu...

Alaşehir’de caniler İzmir vilayetinin kapısına kendileri için kıyamet gününe dek unutulmaz bir alçaklık bir utanç abidesi diktiler. Nihayet içlerinden birinin kaçarken dediği gibi “Şap gibi bozuldular”.⁴³

8. Falih Rıfki’nın İzlenimleri

Kurtuluş Savaşı’nda, Atatürk’ün hep yanında olan Halide Edip, Yakup Kadri, Falih Rıfki ve Mehmet Asım; 9 Eylül’de Yunan denize döküldükten kısa bir süre sonra Ege’ye giderek Yunan zulmünde zarar

⁴³ Ayrıntılı bilgi için bkz., Ruşen Eşref, **Anadolu’da Yunan Zulüm ve Vahşeti**, Ankara 1922.

görmüş şehir ve kasabalarda tespitler yapıp, bunları *İzmir'den Bursa'ya* isimli kitapta yayınladılar. Falih Rıfki, bu kitabın "*30 Eylül 1922'de Alaşehir Harabelerinde*" başlıklı bölümünde Alaşehir yangınına dair tespitlerini şu şekilde anlatır:

"Alaşehir, Anadolu'nun bütün şehirlerinden daha ziyade yandı ve onun faciasını dinleyen adam, uzun müddet Manisa, Kasaba (Turgutlu) ve Salihli isimlerini bile unutuyor.



Yangın sonrası bir okul ve çevresi (Albert Kahn Koleksiyonu)

Bu hissin nereden geldiğini araştırıyorum. Karşımda hafif bir rüzgarla bütün harabenin enkazı havaya karışıyor; zira denilebilir ki Alaşehir bir toz halindedir. Ve hiçbir kasaba, Alaşehir kadar öldürülmemiştir, manzarasının öyle bir boşluğu var ki insana bir asırdan beri bu yola kimse uğramamış gibi geliyor; bu harabe, kadim harabeler gibi, kokusuz ve kurudur.

Bir doktor bizi aldı, susuz, çeşmeler arasında yukarı doğru çıkıyoruz. Doktor:

-Şu sırta kadar çıkmazsak, kabil değil faciayı tamamıyla göremezsiniz, diyor.

Alaşehir'in bir hususiyeti de ş u ki hiç insan yok. Yalnız kuytu bir köşesinde, enkaz arasından yanmış cesetleri ayıklayarak, analarını ve babalarını seçmeğe çalışan kimsesizler görüyoruz. Fakat niçin etrafımızı sarmıyorsunuz, sizin ıstırabınız yok mu? Zira bu sessizlik arasında ağzınızın söylediğini ve gözünüzün ağladığını ve kollarınızın çırpındığını görmek bile bizim için bir tesellidir.

Alaşehir dört bin beş yüz evli mamur bir kasabaydı. Harabeler arasında şehrin eski şeklini bina enkazına bakarak tasavvur etmek mümkündür. Fakir ve kerpiç köyler yandıktan sonra kuru bir çamur yığını haline geliyor, mamur kasabalarının enkazı içinde tesadüf ettiğimiz taş duvarlardan, kapı iskeletlerinden, demir parmaklık döküntülerinden evlerin şeklini, hatta büyüklüğünü tanıyabiliyoruz.



Yangın sonrası Alaşehir (Albert Kahn Koleksiyonu)

Yunanlılar ve yerli Rumlar, Alaşehir yangınında süngü ile altı yüz kişi öldürdüler, köylerde ve şehirde şimdiye kadar bulunan yanmış cesetlerin adedi iki yüzü aşıyor. Uşak'ta kâfi derece vakit bulamayan tahrip taburu, Alaşehir'i son akçesine kadar soydu, son evine kadar yaktı, tutabildiği kadar insanı hayvanı kesti, ateşe attı. Bu tabur giderken Manomak istasyonunda üç yüz Türk çocuğu öldürmüştür.

Alaşehir ahalisinin birçoğu yabancı olduğundan, bu kasaba için diğer yanan yerlerden daha ziyade dağılmak tehlikesi var. Hatta şimdiden birçok kimseler Anadolu'nun başka taraflarına, bir daha buraya dönmek üzere hicret etmişlerdir. Halkı dağıtmamak için en sade usul, meskensizlik ve ekmeksizlik sebebiyle başka yerlere gitmiş olanlara, yeni bir iş ve yeni bir hayat sahibi olmadan evvel, asıl kasaba ve köylerinde oturabilmek ve yaşayabilmek imkânı vermektir.

Rumeli'den beş altı sene evvel Anadolu'ya gelip bir tekke veya imarete yerleştirilmiş olanlar, bir odayı bir ev gibi ve bir avluyu bir köy gibi görmeğe o kadar alışmışlardır ki onları bu dilenci hayatından çalışmağa ve toprağa çağırarak hemen gayri kabil bir hale gelmiştir.

Kapının önünde oturdum, uzakta çıplak dağların gurubuna bakıyorum. Harabeler alaca karanlıkta tabiatla beraber, o kadar kolay ve çabuk sönüyor. Yarı karanlıkta yıkık bir minare görüntüsünün öyle bir hüznü var ki, akşamın ve gurbetin bütün hüznü onda yoğunlaşmış gibi... Güneş battıktan sonra yangının kırmızı alevi görüldüğü gibi, en eski harabenin en eski unutulmuş faciası yıkık bir minarenin resminden, bir buharlaşma gibi, bütün atmosfere karışıyor. Guruptan sonra havayı bir harabe yanında teneffüs edenler yıkılmış, yanmış, terk edilmiş ve unutulmuş şeyin bu için için yaşayışını fark etmişlerdir. Bizi sükûtun esrarengiz sesinden ve takibinden kurtarmak için ne ovadan cıngırak sesi geliyor, ne bütün vüsat içinde bir ek ışık yanıyor, hayatın hiçbir haberi yok...

Alaşehir yanarken, İzmir'e doğru doğru sürüklenen kabilelerin başından geçen maceralar muhayyileyi dehşet içinde bırakıyor. Manisa'ya giden kadın, çocuk ve ihtiyarlardan ibaret bir kabile geceli gündüzlü yaya ve aç yürümüştür. Her müfreze tam dinleneceği vakit bu bedbahtları diğer bir müfrezeye teslim ederdi. Şose kenarındaki sudan bir avuç alıp dudaklarını ıslatmak için eğilenler, yaralı ayağından pabucunu çıkarmak için bir lahza durmak isteyenler, yorulan düşen bir çocuk, açlıktan bayılan kadın, henüz kanı kurumamış bir süngü ile öldürülür ve ihtiyar baba çocuğunun etinden henüz çıkan ve ucundan çocuğun kırmızı kanı damlayan süngünün tehdidi altından, yarasını ve ıstırabını unutmuş görünerek, ağlamaktan korkarak yürürdü.

Bu kabilelerden konuşan, bağırarak yardım isteyen vurulmuş, başların çoğu kâh kurumuş, kâh taze kanlarla siyah ve kırmızıdır. Uzun ve kalabalık kabile, bir müddet gittikten sonra uzunluğundan ve kesafetinden kaybeder, öldürülen kadının kucağındaki yavru, eğer hemen yerden

alınmazsa, müthiş süngü henüz yalvarmasını bilmeyen zavallının karnını yırtar. Ve kabile adım başında bir ceset bırakarak, bazen birbirine sarılmış bir aile bir kişiye inerek, gece gündüz, dereden, dağdan, çamurdan sürüne sürüne, meçhul seyahate devam eder.

Geçen kabilelerin arkasından gidenler ya henüz soluyan, ya soğumuş yahut eskidiği için kokmuş insanlara tesadüf ederler. Bazı yerlerde iskeleti görünmeğe başlamış cesetlere iri ve çirkin kuşların üşüştüğü görünür. Her kabiledeki adam için, insanın bu korkunç hallere uğramak şansı vardır. Hiç kimse vurulmayacağını bilmez, hiçbir ana çocuğunun sahibi değildir. Yan yana gidenler, ölümler gibi birbirine yabancıdır.

Hiçbir imdat imkanı yoktur. Eğer kabile azsa ve nöbet değiştiren bir müfreze yorgunluğa tahammül etmek istemezse, o vakit, bir hendek dibinde bedbaht yolcuların çömeldiği görülür. Genç zabıt bu kalabalığı kâh bir daire şekline sokar, beğenmezse bir kavis haline getirir, uzatır veya kısaltır. Ve biraz sonra ölecek olanlar bu zabıtın bir sesiyle en muntazam askerler gibi hareket ederler, aç, susuz ve uykusuz oldukları halde, çekirgeler gibi sıçrarlar, tavşanlar gibi koşarlar ve bütün canlarını gözlerinin bebeğine toplayarak, bütün canlarıyla katillerine bakarlar... Fakat hiç birinin faydası olmaz. Sabırsızlanan neferler, zabıtın emri üzerine kâh dipçikleriyle, ölümlerini görmemek için ellerini yüzlerine kapayan bu insanları, tavşanlar ve çekirgeler gibi öldürürler.

... Ve Alaşehir kabilelerinden biri, böyle azalarak, kısalarak, ekmeksiz ve uykusuz üç güne yakın yol yürümüştü. Nihayet uzaktan Manisa görüldü, şüphesiz buraya da uğramayacaklardı. İzmir kim bilir daha ne kadar uzaktı? Katillerden sual sormağa kim cesaret edebilir? Feryat gibi, yardım dileme gibi, yakarma gibi, bu kabilelerde sualin cezası ölümdü.

Başları önlerinde, kimi mendilinden yarasının kanını sıkarak, ihtiyarlar gençlerin koluna asılmış, baygın çocuklar henüz takatini kaybetmemiş erkeklerin omzunda, yürüyorlardı. Birdenbire Türkçe bir ses duydular:

-Yere yatınız!

Ve hepsi yere kapandı...

Sık ve şiddetli bir tüfek ateşi duyuldu... Biraz sonra başlarını kaldırdıkları zaman, arkalarındaki Yunan bölüğün de kendileri gibi, fakat artık ebediyen yere yatmış olduğunu gördüler. Zira bu Yunan muhafızların, Mustafa Kemal'in süvarilerinin Manisa'ya geldiğinden

haberleri yoktu. Kafileyi uzaktan gören birkaç yiğit, Yunan katliamcılarını pusu kurmuştu.

Kurbanlarını mezara götüren bu katillerin önünde intikam ve ceza; ansızın, işte böyle şimşek gibi çaktı..."⁴⁴

9. Kurtuluş Gününden Kalan İzler

Alaşehir'in kurtuluş gününe dair yaşananlara şahit olanların çocukları ve torunlarından da bazı bilgilere ulaştık. Killik köyünden emekli tarih öğretmeni Mustafa Arıkan'ın, babaannesi Meryem Arıkan'dan aktardığına göre Türk askerleri doğu istikametinden Alaşehir ovasına girdiğinde hiç dinlenmeden Yunan ordusunu takibe devam etmiştir. Geçtikleri köylerin "eyrek" denilen meydanlarında büyük kazanlarda yemek hazırlanmasına rağmen, kendilerine uzatılan yemek ve suyu oturmada ayakta yiyip-içip yollarına devam etmişlerdir. Birçok askerin ayaklarında potinler parçalanmış ve çıplak şekilde İzmir'e doğru yola durmadan ilerlemişlerdir. Bundan başka Mustafa Arıkan'ın dedesi Ahmet Arıkan (Sağır Ahmet) da Büyük Taarruz sonrası Afyon'dan trenle kaçan Yunan askerlerinin hızını kesmek için Alaşehir'e 22 km uzaklıktaki eski adı Konaklar olan Cabeburhan köyündeki stratejik önemi olan asma köprüyü, Fahrettin Altay Paşa komutasındaki süvarilerin patlattığını anlatmıştır. Böylece Afyon'dan gelen trenler mecburen burada durmuş ve Yunan askerleri, yaya yolu ile Alaşehir'den itibaren İzmir'e doğru kaçmışlardır. Fakat trenin en son geldiği nokta Alaşehir'in Yeşilyurt köyüne yakın olması, diğer köylerin aksine Yeşilyurt ahalisinin dağlara doğru kaçmasına fırsat tanımamıştır. Ormanlık alan içerisine sıkışmış kalan yüzlerce Yeşilyurt köylüsünün, Yunan askerlerince katledildiği, komşu köy olan Killiklilerce tespit edilmiştir.⁴⁵

Tepeköy'den Şahin Çınar'a annesi Ayşe Çınar, Alaşehir'in kuzeyinde bulunan Kula'dan gelen Yunan birliklerine, yol üstünde bulunan Yahyaalçı köylülerinin pusu attığını ve önemli kayıplar verdirdiğini aktarmıştır.⁴⁶ Yine aynı köyden Ali Yaramış'ın babası Halil Yaramış'ın anlattığına göre Tepeköy'e gelen Yunan askerleri, çocuk ve kadınları köy camisine toplamışlar, aralarında uzun tartışmalar

⁴⁴ Atay, **İzmir'den Bursa'ya**, s. 76-80.

⁴⁵ Killik Köyü'nden Emekli Tarih Öğretmeni Mustafa Arıkan (Yaş 65) yapılan görüşme, 30.08.2020.

⁴⁶ Tepeköy Köyü'nden Şahin Çınar (Yaş 76) ile yapılan görüşme, 13.08.2020

yaptıktan sonra herhangi bir katliam yapmadan İzmir'e doğru geri çekilişi sürdürmüşlerdir.⁴⁷

10. Mustafa Kemal Paşa Alaşehir'de

Mustafa Kemal Paşa, Büyük Taarruz'dan sonra Yunan işgali altında çok zor yıllar geçirmiş halk ile kucaklaşmak, onların duygu ve düşüncelerini almak ve yeni Türk devletinin zihniyet yapısını Türk milletine aktarmak için 14 Ocak 1923 günü başlayan 17 Şubat 1923 İzmir İktisat Kongresi'nde biten Batı Anadolu gezisine çıkmıştır.⁴⁸ Yunan ordusunun 30 Ağustos Başkomutanlık Meydan Muharebesi'ndeki bozgunundan sonra İzmir'e doğru kaçarken tamamen yaktığı ve büyük katliamlar yaptığı Alaşehir, Mustafa Kemal Paşa'nın gezisi sırasında ziyaret ettiği yerlerden birisiydi. 25/26 Ocak 1923 tarihinde Alaşehir'de incelemelerde bulunan Mustafa Kemal Paşa, Alaşehir halkına yönelik şöyle bir konuşma yapmıştır:

"Muhterem Arkadaşlar!

Hakkımda gösterdiğiniz tezahürattan dolayı beyan-ı teşekkür ederim. Birkaç ay evvel buradan geçerken, bu güzel şehrin ateşler içinde bırakıldığını görmüştüm. Bundan hepimiz dilhunuz. Fakat sizin gibi gayur halkın harap ve tırap olan bu şehri tekrar imar ve ihya edeceğine emindik. Bu anda aldığım malumat bu emniyetin süratle fiil haline geldiğini gösteriyor. Bundan bahtiyarım.

Arkadaşlar! Şehrinizin Yunan istilasındaki sefaletini pek ala tahattur ediyorsunuz. Ben bu elim hatıraları tekrar etmekle yaralarınızı tazelemek istemem. Yalnız sizi ve bütün milleti felakete sürükleyen esbabı lâıykile düşündüğünüzden eminim. Yunanlıları İzmir'e çıkararak bittabi sizin arzu ve temayülünüz değildi ve olamazdı. Onların İzmir'e çıkmasına ve memleketimizin daha şarkına ilerlemesine kendi kuvvet ve teşebbüsleri de kâfi değildi. Bizi çiğneten bizim başımızda bulunan ve büyük tanıdığımız makamlardı...

Arkadaşlar! Artık bu felaketli günler gelmeyecektir. Bütün düşmanlarımız, bütün cihan anlamıştır ki, hâkimiyetini pek kısıp bir surette müdafaa ve muhafaza eden milletimiz memlekete ayak basacak düşmanları kovacak ve mahvedecektir...

⁴⁷ Tepeköy Köyü'nden Ali Yaramış (Yaş 83) ile yapılan görüşme, 13.08.2020.

⁴⁸ Selami Kılıç, "Mustafa Kemal (Atatürk) Paşa'nın Batı Anadolu Gezisi ve Karşılama Törenleri", **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Sayı:8, (1997), s. 187.

Arkadaşlar! Bundan sonra pek mühim zaferlere kavuşacağız. Fakat bu zafer süngü zaferleri değil, iktisat ve ilim ve irfan zaferleri olacaktır... Yeni ilim ve iktisat zaferlerine hazırlanalım.”⁴⁹

Sonuç ve Değerlendirme

Yunanistan'ın “Küçük Asya Felaketi” diye adlandırılan Anadolu'yu işgal etme macerasında Alaşehir, gösterdiği direnç ve kahramanlıklarla Türk Milli Mücadelesinde önem arz etmektedir. Peki, Alaşehir'i Milli Mücadelede öne çıkaran tarihsel gerçeklikler nelerdi? Öncelikle İzmir'in işgal edilmesiyle birlikte Türkiye'nin dört bir köşesinde protesto mitingleri düzenlenirken bazı yerlerde de hemen silahlı direniş örgütleri kuruldu. Alaşehir Kuvâ-yı Milliye Örgütü, 30 Mayıs 1918 günü, Ödemiş'te kurulan ilk örgütten sadece yarım gün sonra oluşturularak tarihteki yerini aldı. Yine İzmir'in işgalinden sadece üç gün sonra Makbule ve Nebile Hanımların öncülüğünde Türk Kurtuluş Savaşının Anadolu'daki ilk kadın örgütü, Alaşehir Türk Kadınları Cemiyeti ismiyle kurulmuş ve İzmir'in uluslararası hukuka aykırı işgal edilmesini protesto etmek için İtilaf devletlerine telgraf çekmişlerdi. Ayrıca Batı Anadolu Kuvâ-yı Milliyesini birleştirici bir özelliğe sahip olan Alaşehir Kongresi de Milli Mücadele açısından önemli bir yere sahiptir.

Alaşehir Kuvâ-yı Milliye güçleri, İzmir'in işgalinden Haziran 1920'de başlayan Büyük Yunan taarruzuna kadar olan süreçte Salihli Cephesinin oluşmasında ve Yunan ilerleyişinin durdurulmasında çok başarılı oldular. Fakat düzenli ordusu ve ağır silahlarıyla saldırıya geçen Yunan birlikleri karşısında Kuvâ-yı Milliye birlikleri geri çekilmek zorunda kaldılar ve 24 Haziran 1920 günü Alaşehir işgale uğradı. 5 Eylül 1922 tarihine kadar yaklaşık 24 ay sürecek Yunan işgali, Alaşehir'in Türk ahali üzerinde derin izler bırakmıştır. Batı Anadolu'nun diğer bölgelerinde olduğu gibi Alaşehir'de de işgal yıllarında hem Yunan askerleri hem yerli Rumlar, Türk ahaliye her türlü eziyeti ve haksızlığı yaşatmışlardır. Türkiye'nin en verimli ovalarından birisi olan Alaşehir toprakları, işgal yılları boyunca Türk milletinin değil Yunan ordusu ve yerli Rumların kullanım alanına dönmüştür. Alaşehir ovasında Türk köylülerin, zor şartlar altında yetiştirdikleri ürünler ve hayvanlar, Rum eşkiyalarca iki yıl boyunca talan edilmiştir. Sadece malları değil can ve namus güvenliği de Yunan merhametine bırakılmıştır. Alaşehirlilerin

⁴⁹ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III, Cilt: II, 5. Baskı, ATAM, Ankara 1997, s. 75-76.

hafızasından hiçbir zaman silinmeyecek bu zorlu zaman dilimi, Türk ordularının Alaşehir'e girmesiyle son bulacaktır.

Alaşehir'de 24 Haziran 1920 günü akşamüstü başlayan Yunan işgali, 5 Eylül 1922 günü Türk ordularının şehri kurtarmasıyla son bulmuştur. 30 Ağustos Başkumandanlık Meydan Muharebesinde aldığı öldürücü darbe sonrası Yunan ordusu, hızla İzmir'e doğru kaçmaya başlamıştır. Türk ordusu Yunan birliklerinin geri çekilme esnasında geçtikleri yerleşim yerlerindeki Türklere büyük zararlar vereceğini hesaplamış ve planlarını da bunu engellemek üzerine kurmuştu. Türk ordusunun büyük bir bölümü Yunanlıları, Anadolu topraklarından süpürmek ile uğraşırken, süvari birliklerinin bir kısmı da hiç dinlenmeden Türk köylerini ve şehirlerini yakmayı hedefleyen Yunan birliklerine yetişmek için hareket halindeydiler.

Büyük Taarruz sonrası geri çekilen Yunan ordusunun yakıp yıktığı köy-kasaba-şehirler arasında en çok zararı Alaşehir görmüştür. Kent merkezi tamamen yanmış, harabeye dönmüştür. Öyle ki Alaşehir'i yerle bir etmek için özel bir yangın taburu oluşturulmuştur. İki yıl boyunca şehirde kalan Yunanlılar, şehri terk ederken arkalarında bir harabe bırakmışlardır. Bu harabenin de altında nice analar, kızlar, yavrular, dedeler, nineler vardır. Onlar düşmana karşı şehirlerini savunmuşlar, namusları ve vatanları uğruna vücutlarını siper etmişlerdir. Alaşehir'in bu masum ve mazlum Türkleri, önce şehrin harap olmasına şahit olmuşlar sonra da ruhlarını Allah'a teslim etmişlerdir. Bu vatansever Türklerden geriye canlı olarak kalanlar ise doğudan kopup gelen büyük Türk ordusunun fırtınasını hasret içinde beklemişlerdir. Bu bekleyişi sonlandıran Mustafa Kemal Paşa'nın askerleri Alaşehir'i kurtarıp Yunan zulmüne son vermekle beraber, bu toprakları sonsuza dek Alaşehir Türk'üne hediye etmiştir.

KAYNAKÇA

1. Yayınlar

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III, Cilt: II, 5. Baskı, ATAM, Ankara 1997.

Atay, Falih Rıfkı, **İzmir'den Bursa'ya**, Atlas Kitabevi, İstanbul 1974.

Ayışığı, Metin, **Belgelerin Işığında Milli Mücadele Tarihimiz**, Sentez Yayınları, İstanbul 2012.

- Ergül, Teoman, **Kurtuluş Savaşında Manisa**, 2. Baskı, Kebikeç Yayınları, Ankara 2007.
- Gürler, Hamdi, **Paşaların Gözüyle Milli Mücadele**, Vadi Yayınları, İstanbul 2007.
- İzmir'e Doğru**, haz. Oktay Gökdemir, Kent Kitaplığı, İzmir 2010.
- Karayaman, Mehmet, "Yüzbaşı Süleyman Sururi (Emekçil) Bey'in Batı Anadolu'da Kuva-yı Milliye Hareketinin Ortaya Çıkmasındaki Hizmetleri", **Atatürk Yolu Dergisi**, s. 55, Güz-2014, s. 83-108.
- Kaygusuz, Bezmi Nusret, **Bir Roman Gibi**, İzmir Büyükşehir Kültür Yayını, İzmir 2002.
- Kılıç, Selami, "Mustafa Kemal (Atatürk) Paşa'nın Batı Anadolu Gezisi ve Karşılama Törenleri", **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, Sayı:8, (1997), s. 187-201.
- Konukçu, Enver, **Alaşehir Kongresi**, ATAM Yayınları, Ankara 2000.
- Köylü, Murat, **Çılgın Yunanlılar, Yunan Belgeleriyle Milli Mücadele**, İleri Yayınları, İzmir 2012.
- Metin, Ömer, **Milli Mücadelede Alaşehir**, Kriter Yayınları, İstanbul 2019.
- Özdemir, Ali Ulvi, **Anılarda Batı Anadolu Kuva-yı Milliyesi**, Tarihçi Kitabevi, İstanbul 2017.
- Ruşen Eşref, **Anadolu'da Yunan Zulüm ve Vahşeti**, Ankara 1922.
- Selek, Sebahattin, **Anadolu İhtilali**, C.I, Kastaş Yayınları, İstanbul 2010.
- Sofuoğlu, Adnan, "İzmir İşgali Sonrasında Yunanlıların Batı Anadolu da İşgali Genişletmeleri ve Bölgede Oluşan Milli Direniş", **Ankara Üniversitesi Atatürk Yolu Dergisi**, 8/29, 2002, s. 131-142.
- Su, Kamil, **Manisa ve Yöresinde İşgal Anıları**, 2. Baskı, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1986.
- Taşkıran, Cemalettin, **Milli Mücadele'de Türk ve Yunan Esirler (1919-1922)**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2018.
- Turan, Mustafa, **Yunan Mezalimi (İzmir, Aydın, Manisa, Denizli-1919-1923)**, ATAM, Ankara 1999.
- Yavuz, Ünsal, **Atatürk, İmparatorluktan Milli Devlete**, TTK, Ankara 1990.

2. Kaynak Kişiler

- Caber Fakıllı Köyü'nden Mehmet Şentürk (Yaş 76) ile yapılan görüşme, 13.08.2020.

Gümüşçay Köyü'nden Abdullah Ertekin (Yaş 68) ile yapılan görüşme,
13.08.2020.

Killik Köyü'nden Emekli Tarih Öğretmeni Mustafa Arıkan (Yaş 65)
yapılan görüşme, 30.08.2020.

Tepeköy Köyü'nden Ali Yaramış (Yaş 83) ile yapılan görüşme,
13.08.2020.

Tepeköy Köyü'nden Şahin Çınar (Yaş 76) ile yapılan görüşme,
13.08.2020

Toygar Köyü'nden Haydar Metin (Yaş 85) ile yapılan görüşme,
26.07.2020.

Toygar Köyü'nden Hüseyin Sarıca (Vefat 2001-Yaş 88) ile yapılan
görüşme, 21.07.1999.

Yeşilyurt Köyü'nden Emekli Öğretmen Ceyhan Ortaç (Yaş 55) ile yapılan
görüşme, 31.08.2020.

Yeşilyurt Köyü'nden Hasan Kâhya Dönmez (Yaş 61) ile yapılan görüşme,
14.08.2020.